

ԳԱՐՈՒՆ

Ա Մ Ս Ա Գ Ի Ր

Ա.Ջ.ԳԵՅԻՆ ԼՈՒՍԱՆՈՐՈՒԹՅԱՆ ՆԻ

ԴԵՍԻՆԵՆՈՒԹՅԱՆ

1866

ԱՌԱՋԻՆ ՏԵՐԻ

Ամսաթիվ 2.

Պայծառ արվին արդ բարձրացաւ
Հալման սառին ժամէ արդէն .
Կարմիր վարդին ոստ կակղացաւ,
Օաղկման ծառին ժամէ արդէն :
Պետրոս վարդապետ Ղափանցի :

Տ Փ Խ Ի Ս

1866

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Համառոտ Տեսութիւն Արեւելեացիական Պատմութեան . Մանդինեանց	64— 74
Արիաւիքական քննութիւն Արեւելեացիական Պատմութեան վերայ . Մանդինեանց	75— 85
Տէրունական Աղօթքի Մեկնութիւն . Ե. Տէր Յակոբեանց	86— 93
Ստորագրութիւն Թիֆլիզու . Ե. Տ. Յակոբեանց	94—103
Հրաժեշտ Արաղլե . Ի. Բ.	104—
Հնդկաստանի ծովային ճանապարհի դիւար	105—120
Վ. Շահվերդեանց	121—123
Նամակ Թիֆլիզեց . Ե. Մանդակունի	124—128
Արեւիկա	

Գ Ե Ր Ո Ւ Ն

ԱՄՍԵԳԻՐ

Ազգային Լուսաւորութեան և Դաստիարակութեան :

Ե. տարի — ամսատետր Բ. Փետրվար — 1866.

ՀԱՄԱՌՈՏ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ՊԵՏԱՌՈՒԹԵԱՆ :

Առաքելոց վաստակն և նոցա համառօտ կեանքն :

Առաքեալքն երբ որ առաջին Եկեղեցին հաստատեցին Երուսաղէմի մէջ, որի առաջին եպիսկոպոսն եղաւ Յակօբոս ՏԵԱՌՆ ԵՂԵՑՐՆ, և այն շինելով ընդհանուր եկեղեցեաց միութեան կեդրոն, ապա ցրւեցան ամենայն աշխարհի մէջ քարոզելու Աւետարանը :

ՊԵՏՐՈՍ էր ձկնորս, առաջ կոչուում էր Սիմոն, ծնունդեան տեղն է Պաղէեացոց Բեթսայիդայ քաղաքը, Նեփթաղիմի ցեղեց որդի Յոնանի, և Անդրէասի փոքր եղբայրն էր Եպիփանի ասելով. իսկ Ոսկերերանի ասելով էր մեծը. — նախ իւր Անդրէաս եղբայրն ներկայացրեց զնա Յիսուսին, որին Յիսուս անուն դրաւ Ասորոց լեզուով Աեփաս, որ յունարէն կը թարգմանուի Պետրոս, այսինքն է, Սէմ (Յովհ. ա. 40—42) : Յետոյ Յիսուս ինքն կանչեց ձկնորսութենից

դէպ ի առաքելութիւն մարդիք որսալու դէպ ի Անանքը (Մատ. դ. 18, 19: Ղուկ. ե. 10, 11): Փրկին զովեց զնա աշակերտների առջև, որովհետև շատ ջերմեռանդ էր դէպ ի Յիսուս, Պետրոս ոչինչ գերազանցութիւն չստացաւ միւսների վերայ. որ առաջնութեան համար կուռմ էին (Մարկ. թ. 33, 34): Բայց շատ բանի մէջ ունէր դասաւորութեան հաշուամբ առաջնութիւն, ինչպէս սովորութիւն է աշակերտներու մէջ: ‘Նա Յիսուսի չարչարանքից առաջ պարծեցաւ՝ թէ պատրաստ է մեռնել նորա հետ, բայց Յիսուս զուշակեց՝ որ նա երեք անգամ կուրանայ զինքն (Ղուկ. լւ. 33, 34), և կատարեցաւ, և դառն լացելով ջնջեց իւր ուրացութեան մեղքը: Պետրոս տեսաւ Քրիստոսի Աստուածութեան փառքը Յակոբոսի և Յովհաննէսի հետ թաքօր լեռան վերայ (Մատ. ժէ. 1, 2: Մարկ. թ. 1: Ղուկ. թ. 28): Սա առաջ զնաց Քրիստոսի գերեզմանը յարութիւնից յետոյ, և արժանացաւ մէնակ տեսնել յարուցեալ Փրկին (Ղուկ. իդ. 34), և կրկին հաստատուեցաւ առաքելական աստիճանի մէջ (Յովհ. իա. 15—18): Սուրբ Հոգւոյն իջանելուն պէս՝ Պետրոս առաջինը ձգեց Արուսագէմայ եկեղեցւոյ հիմքը, դարձնելով երկու քարոյութեամբ ութն հազար հոգի (Տեա եր. 14, 15): Սա՞ արդեօք եղաւ Անտիոքայ եպիսկոպոս ինչպէս տսում են պապականներն. — սուրբ Գրքից ոչինչ յայտնի չէ, որովհետև Ղուկաս չէ գրում, այլ Անտիոքում լինիլը ստոյգ է, պատճառ որ Պաւղոս այն տեղ յանդիմանեց զնա հրապարակաւ, որ հեթանոսներու հետ չէր հաղորդակցութիւն անում (Գաղ. բ. 11): Բայց նորա Հում լինիլը կասկածանքի ներքոյ է. թէպէտ Աստիքիոս գրում է թէ, ‘աւանդութիւն է թէ Պետրոս Հումմամբ խաչուեցաւ, (Աւս. զիրբ բ. զլ. 27), և թէ ‘իւր կեանքի վերջին օրերումն է եկել Հում, (Աւս. զիրբ գ. զլ. 1): Իսկ կարծիքը նորա քսանութիւն հինգ տարի եպիսկոպոսութիւն անելու վերայ Հումի մէջ, որ միայն Աստիքիոսի քրոնիկոնի վերայ են հիմնում մի քա-

տաքէոսին, որ եօթանասուն աշակերտներէից մէկն էր ձեռնադրեց այն տեղէ վերայ եպիսկոպոս: Իսկ նորա նահատակութեան տարին չէ յայտնի:

ՅԱՆՈՒՍ ՋԷՔԵԹԵԱՅ: Սորա մայր Սողոմէն էր Լստուածաճնայ մօր քրոջ աղջիկը, սրան իւր եղբայր Յովհաննէսի հետ կանչեց Յիսուս ձկնորսութենից դէպ ի առաքելական պատիւ, և անւանեց զնոսա Բաներեգէս, որ թարգմանի որոտումն (Մարկ. գ. 17): Սոցա մայրն իրւրև աղգական Յիսուսի համարձակ խնդրեց Տիրոջը նստեցնել զնոսա արքայութեան մէջ իւր աջ ու ձախ (Մատ. ի. 20, 21): Սա արժանացաւ տեսնելու Քրիստոսի Լստուածոթիւնը Թաբօր լեռան գլխին:

Յակոբոս քարոզեց Սպանիացւոց, և հաստատեց այն տեղ Եփեղեցի, յետոյ դարձաւ Երուսաղէմ, ուր շարունակեց իւր քարոզութիւնը, և Հրէայք մասնեցին Հերովդէս Ագրիպպային, և սա կտրել տաւ նորա գլուխը 44 թւին, որի մարմինը մէկ Սպանիացի հաւատացեալ կին տարաւ Սպանիա: Բայց ինչպէս Սպանիա գնալը, նոյնպէս և մարմնու տանելը այն տեղ, է կարծիքական, պատճառ որ Ղուկաս չէ գրում ոչինչ:

ՅՈՒՀԵՆՆԷՍ ԷԼԵՈՒՐԱՆԻՅ ՅԱԿՈԲՈՍԻ փոքր եղբայրն էր Քրիստոսի սիրելի աշակերտը. և առաքելոց մէջ պատիկն: Սա մատնութեան դիշերին՝ որ Յիսուս ասաց թէ «Մէկը ձեզմէն պիտի զիս մատնէ այս գիշեր», փաթըթուցաւ Յիսուսի շընքով և հարցրեց թէ «ո՞վ է մատնիչը», (Յովհ. ժգ. 23): Ջոսա ուաւ Լստուածաճնին իւր փոխանակ որդի (Յովհ. ժթ. 26, 27), և մինչև Լստուածաճնայ մօր մահը չհեռացաւ նրամէն, այլ Երուսաղէմումն էր քարոզում: Յետոյ դնաց Եփեսոս, ուր բազմացրեց հաւատացելոց թիւը քարոզութենով և հրաշքներով. և Դոմեոխանոս կայսեր հալածանքի ժամանակ ձգեցին եռացած ձիթի մէջ, բայց անփնսռ դուրս եկաւ, և կայսրն աքսորեց զնա Պատ-

մէն երկուսը նրա հետ մեռան և երկուսը ամուսնացան : Աբրանցը չպէտք է խառնել Փիլիպպոս սարկաւազի չորս դուստրիների հետ :

ԹՈՒՎՄԱՍ անւանեալն երկուրեակ . էր եղբայր Հայոց առաքեալ Թադէոսի, ազգով Խորայէլացի : Սա, որ Քրիստոս գնում էր Բեթանիա Ղազարոսին յարութիւն տալու, ասաց, «օն եկէք, և մենք էլ նրա հետ մեռնինք», որովհետեւ աշակերտները վախենում էին գնալ Հրէից ահից (Յով. Ժա. 7—16) : Սա զրեց Եբդարի թղթի պատասխանը Քրիստոսի հրամանով (Խոր. զիրք Բ. զԼ. ԼԷ.), և խորհրդական ընթրիքից յետոյ հարցրեց Քրիստոսին թէ «Տէ՛ր, չենք զիտում, ո՛ր ես գնում, և ի՞նչպէս կարողանանք ճանապարհը զիտենալ», որով արժանացաւ զեղեցիկ պատասխանուն, թէ «Ես եմ ճանապարհ, և ճշմարտութիւն և կեանք. ոչ ոք չի գայ իմ Հօր մօտ, եթէ ոչ Ինձմով, (Յովհ. Ժ. 5. 6) : Սա Քրիստոսին յարութեան ժամանակը չտեսաւ, այլ ու թերորդ օրը, որ և ասաւ «եթէ չտեսնեմ նորա ձեռների վերայ բեւեռների նշանները, և մատներս չդցնեմ մխրի տեղը, ու ձեռքս չկոխեմ նորա կողքումը, չեմ հաւատայ», : Յիսուս թոյլ տաւ նրան այնպէս անել (Յովհ. Ի. 24—29) : Թովմաս թէպէտ այս բանի համար կոչեցաւ թերւա հաւատ, բայց ամենքի վերայ աւելի ժրացաւ, և շատ հեռաւոր աշխարհներում սկսաւ քարոզել, որովհետեւ սրան վեճակելով Հնդկաստանը՝ սկսեց իւր ճանապարհորդութիւնը արևելեան կողմը, վասն որոյ զանազան մատենադիրներ ասում են, թէ քարոզեց Պարթևներուն, Քրդերուն, Վրկանայ (Ասալից ծովի կողմը) աշխարհումը, Բաղտրիացւոց, և երեք մոզերուն, որ Քրիստոսին տեսնելու եկան՝ մկրտեց, և անցկացաւ Հնդկաստան և Չինաստան հաստատելով Եկեղեցիք և քահանայք, և նահատակեցաւ Հնդկաց ՄԺԷՏ Թադաւորի օրոյն Սաղամենա քաղաքումը, որ և Մաղապուր է ասում, Նարսինգայ գաւառումը, մի քանի մղոնով հեռու Մատրասից,

որի մարմինը նորա աշակերտ Վասնթիկոսը բերաւ Հայոց Միջագետք, և ամփոփեց Աղեսիա քաղաքումը:

ԹԱՂԻՆՍ. սա եղաւ հեթանոսների առաջին առաքեալ, քարոզելով Հայոց աշխարհում հաստատեց Ակեղեցիք և նահատակեցաւ մեր Սանատրուկ թագաւորից Աղբակ քաղաքումը (ընդարձակը տես Հայոց եկեղեցւոյ պատմութեան մէջ):

ԲԱՐԴՈՒԴԻՄԻՆՍ. զնաց Թովմասի հետ մինչև Հնդկաստան, տանելով և Մատթէոսի աւետարանը, և յետ դառնալով Արուսաղէմ և այն տեղից Հայաստան՝ շատերուն մկրտեց և նահատակեցաւ Սանատրուկ թագաւորից: (Ընդարձակը տես Հայոց եկեղեցւոյ պատմութեան մէջ):

ՄԱՏԹԻՆՍ. առաջ կոչւում էր Գլի, էր որդի Աւփեայ և Յուդայի ցեղից, ինքն մաքսաւոր, որ էր զործ վատանուն, և պակաս չէր մեղաւորից: Արբոր Աստուծոյում քաղաքի Տիբերական ծովի ափը նստած էր մաքսատան մէջ՝ Յիսուս անցկենալով տեսաւ զնա և ասաւ «եկ զինի իմ, և նա շուտով լսեց Փրկչի ձայնը, ու զնաց աշակերտեցաւ Աւրան, և Յիսուսին հրաւիրեց իւր տուն աշակերտներով, ուր հրաւիրած էին և շատ մաքսաւորներ, որով յայտնեց ամենքին իւր սրտի ուրախութիւնը թողնելով կորստական մեծութիւնը և հետեւելով Յիսուսին (Մատ. թ. 9: Մարկ. բ. 14: Գլուկ. ե. 27): Սա նախ քարոզում է Արուսաղէմումը, և երբ կամենում էր գնալ հեռու երկիրներ էլ քարոզելու՝ գրեց Աւետարանը Արուսաղէմացւոց խնդրանքով, և ինքն զնաց բարբարոսներու աշխարհքը, և յետոյ եկաւ Ասորւոց Ապամիա քաղաքը ուր և նահատակեցաւ, որի մասունքը բերելով Անտիոք քաղաքը՝ հաստատուեցաւ այն տեղ պատրիարքութեան առաջին աթոռը: Սորա համար աւանդութեամբ ասում են, թէ զնաց Աթովլիա յաղթեց երկու կախարչներին, որք առաջնորդ ունէին իրանց երկու վիշապ, և յարուսթիւն աւաւ նոցա թագաւոր Ագիպպոսի աղջկան մեռելու

թենից և այս պատճառով հաւատացին թաղաւորն և ժողովուրդն :

ՅՈՒԴԱՅ ԹԱԴԻՍՍ կամ **ՂԵԴԵՍ** : Սա էր Եստաճահայր Յովսէփի եղբայր Աղէովլասի որդին , և կոչւում է եղբայր Տեառն . աւուում է և Յուդայ Յակօբեան իւր մեծ եղբօր անուանով , ինչպէս ինքն էլ Աթթուղիկեայց թղթումը պարծանքով գրում է “Յուդա Յիսուսի Քրիստոսի ծառայ , և եղբայր Յակօբայ ,” : Սա քարոզեց Եսորոց , Հայոց , Քուրդերու և Պարսից աշխարքներումը , շատերուն դարձրեց ու մկրտեց : Երբ որ սուրբն Յուդա շրջում էր մեծ Հայաստանում պատահեցաւ Բարթուղիմէոս առաքեալին Աղբակայ կողմը Արտաշատու բլրի վերա , ուր այն գիշեր մընացին և առաւօտուն մէկ քարի վերա Խաչ դրոշմեցին , ու օծեցին , և կոչեցաւ Օթեաց Խաչ : Յետոյ գնաց Եսորոց և Պարսից կողմը և Սիմոն Պետրոսի գործակցութեամբ քարոզեց , ապա յետ դառաւ Հայաստանի Հերայ և Օւրեանդայ (Մալմաստի և Մարտղի) նահանգը և նահատակեցաւ Որմի քաղաքումը (69 թւին) :

ՍԻՄՈՆ ԱՆՆԱՆԱՅԻ , կամ **ՇՄԱԻՈՆ ՆԱԽԱՉԱՅՈՅ** . էր Գալիլիացոց Աննա քաղաքից իսկ թէ ո՞ւր քարոզեց և ո՞ւր կատարեցաւ՝ զանազան են կարծիքներն : Յունաց Յայսմաուրբը (Մայիսի 10) և մեր Ճառնախորը գրում են՝ թէ նա քարոզեց Մալքիտանացոց և Ափրիկեցոց աշխարքներումը , յետոյ գնաց Բրիտանիա , ուր Խաչ հանեցին գնա , և այն տեղ էլ թաղեցաւ : Իսկ ոմանք , մանաւանդ պապականներն , ասում են թէ Պարսկաստանումը քարոզեց , վկայ բերելով Մովսէս Խորենացու խօսքը , թէ “Ներսէս Եսորեստանի թաղաւորը խնդրելով Արզարից , որ Թադէոսին ուղարկէ , և նա պատասխան է գրում , թէ “Յընկերաց նորա ՚ի զխաւորաց Սիմոն անուն , նա ՚ի կողմանս Պարսից առաքեալ է . խնդիր արարեալ՝ լուիցես նմա ,” : Բայց այս Սիմոնը ինչպէս երևում է չէ Աննանացին

այլ Սիմոն Պետրոսն է, որին զԼիւսաւոր է կոչում: Երգարի թուղթը հաստատում է և Պետրոս առաքեալը իւր Աթուղիկեայց թղթի մէջ զրելով այսպէս «Ողջոյն տայ ձեզ, որ ՚ի Բաբելոն ընտրեւակից եկեղեցին, և Մարկոս որդի իմ, (ա. Պետր. ե. 13):

ՅԵՍՈՒՍ ԵԼՓԵՆՆ. կոչեցեալն կրօսեր, համարւում է Մատթէոս աւետարանչի եղբայր. սա Հրէից և հեթանոսներուն քարոզելուց յետոյ նահատակեցաւ Եսորոց երկրումը:

ՄԵՏԵԹԻՆ էր եօթանասնիցմէն, Բեդղէհէմ քաղաքից, սովորել էր Սիմոն օրէնսուողոյց վարդապետի մօտ, և յետոյ ընտրեց Յիսուս եօթանասուն աշակերտներու հաշւումը: Սա Քրիստոսի համբարձմանից յետոյ ընտրեցաւ վեճակով Եռաքեալ տասներկու թիւը լրացնելու Յուդայի տեղ, և գնաց քարոզելու Հրէից և հեթանոսներուն, և նահատակեցաւ Հրէաստանում: Ոմանք նահատակութեան տեղը զընում են Եթովպիա, բայց զուցէ նորա անունը շփոթում լինին Մատթէոս աւետարանչի անւան հետ:

ՄԵԲՈՍ ԵԼԵՈՒՐԱՆԻՅ, աշակերտ և որդեգիր Պետրոսի: Սա էր Պետրոսի, Պաւղոսի և Բառնաբասի զործակից, յետոյ միայն շրջեցաւ աւետարանը քարոզելու Եգիպտացոց գաւառներում և շատերին դարձրեց գէպ ի Քրիստոս, ապա գնաց նոցա Եղէքսանդրիա մայրաքաղաքը, ուր հաստատեց պատրիարքութեան երկրորդ աթոռը և նահատակեցաւ Ներոնի ժամանակ: Սա զրեց Պետրոս առաքեալի խնդրանքով Եւետարանը:

ՂՈՒԿԱՍ ԵԼԵՈՒՐԱՆԻՅ էր Եսորոց Մտիոքայ քաղաքից, արհեստով բժիշկ, զիաէր և նկարչութիւն, և դարձաւ դէպ ի քրիստոնէութիւն Պաւղոսի քարոզութեամբ, և զործակից եղաւ նրան. շրջեցաւ քարոզելու Մակեդոնիա, Գաղմատիա և մեծաւ խաղաղութեամբ 80 կամ 84 տարեկան (իւր 90 թւին): Սա զրեց նախ Եւետարանը

դովկացւոց Ահարիու Թէոփիլոս եպիսկոպոսի խնդրանքով,
որ էր իւր քաղաքակից, իսկ Պործք Առաքելոցը զրեց Հը-
ռոմ քաղաքումը, նոյն եպիսկոպոսին ուղղելով զրբի սկիզբը.
և Հռովմումը հաստատեց պատրիարքութեան երրորդ աթո-
ռը: Աւանդութիւն է մեր մէջ, թէ Հասանդալի Խօթն վի-
րաց Աստուածածնայ պատկերը, որ այժմ գտանւում է Ա-
լէքսանդրապօլ քաղաքում Հայոց եկեղեցւոյ մէջ, նկարել է
Ղուկաս Աւետարանիչը:

Միւս աշակերտներու՝ այսինքն Խօթանասնից և ուրիշ
հաւատացեալներու վաստակները երկար կլննի զրել, այլ ցան-
կացողները կարող են գանել Յայսմուուրքում, Ճառնափր-
ներում և սրբոց վարքում, և մեք միայն զլիաւորների վաս-
տակները զրեցինք, և ամենքն էլ առհասարակ առաքեալի
գործ էին կատարում համաձայն Քրիստոսի պատիրանին,
թէ «Արթայք յաշխարհ ամենայն և քարոզեցէք զաւետա-
րանն արքայութեան ամենայն տրարածոց», (Մարկ. Ժզ. 15):

ԿՐԻՏԻՔԱԿԱՆ ՔՆՆՈՒԹԻՒՆ

Եկեղեցւոյ Պշտաւորութեան վերայ :

Աթոռի մատենադիրներն, մանաւանդ հոգեւորականներն, և նոքա որք մեղմէն դարձած են դէպ ի հռովմէակա-նութիւն երրորդ դարից սկսած հրատարակում են Պապին տիեզերական զլուխ, օրէնադիր և հրամանատու ամենայն Եկեղեցեաց, որք կան ընդհանուր աշխարհի երեսին. նա միայն փոխանորդ Քրիստոսի, որպէս թէ Քրիստոս իւր ամենայն իրաւունքը տւաւ սուրբ Պետրոս առաքեալին, նրան կարգեց զլուխ և հրամանատու միւս առաքեալներու վերայ, նրան միայն յանձնեց արքայութեան բանալիքը՝ փակելու և բանալու—արձակելու և կապելու, և Պետրոս գոլով հիմնող Հռոմայ եկեղեցւոյ և նորա 25 տարի եպիսկոպոս՝ այդ իրաւունքը յանձնեց իւր յաջորդներին—պապերին : Հատ լաւ են ասում. բայց քննենք նոցա զըւածքի միաքը և համեմատենք աւետարանական և առաքելական զըւածքների հետ, և այս կրիտիքական քննութիւնը բաժնենք չորս հատւած, 1) Ո՞վ է հիմնադիր եկեղեցւոյ. 2) Քրիստոսից յետոյ ո՞վ է համարուում եկեղեցւոյ զլուխ և հիմն. 3) Ինչո՞ւ են պապականներն ասում, թէ սուրբ Պետրոս է զլուխ առաքելոց և Հռովմայ եկեղեցին է զլուխ և օրէնադիր ամենայն եկեղեցեաց. 4) Պետրոս Հռոմ դնացե՞լ է՝ թէ ոչ : Այս չորս խնդիրների բացատրութիւնքն կհաստատւին թէպէտ աստուածաբան մատենագիրների վերայ, բայց զլիաւորապէս Աւետարանի և առաքելական զըւածքների վերայ և նոյն իսկ պապական Հայ մատենադիրներու վերայ :

Սակայն ոչ ոք չկարծէ թէ մենք այս գլուածքով զինուումենք Հռոմայ եկեղեցւոյ դէմ. քաւ լեցի, այլ որովհետեւ Հայ կաթօլիկ վարդապետներն չեն հանգստանում զրել. մինչև անգամ և նորերումն Հ. Հիւրմիլեանցն իւր տպած Եստուածաբանութեան երկրորդ հատորումը, սուրբ Պետրոսի զլիսաւորութիւնը և նորա յաջորդներու իբրև աստուածաբանական խնդիր տպել է, ուստի հրատարակումենք նրանց դէմ պատասխանին, մեր ազգին իմաց անկու և զգուշացնելու, որ իրանց եկեղեցուն հասաատ լինին, և զիտնան թէ Հռոմայ Պապն ոչինչ իշխանութիւն չունի այն ամենայն բաների վերայ՝ ինչ որ վերև գրեցինք, նոյնպէս բացի կաթօլիկական Եկեղեցուց՝ ուրիշ քրիստոնեայ ազգի Եկեղեցւոյ վերայ ամենեւին չունի ծղաչափ իրաւունք:

ՀԻՄՆԵՂԻՐ ԵԿԵՂԵՍՅՈՅ

Նոր ուխտի Եկեղեցւոյ հիմնադիրն է Յիսուս Քրիստոս, որ հին ուխտի եկեղեցւոյ սաւերական օրէնքները կատարելով՝ դրաւ հիմն Նոր Եկեղեցւոյ, ինչպէս ասաց Եւաքելոց, թէ «Եւ 'ի վերայ այդ վիմի շինեցից զեկեղեցի իմ, այսինքն առաքելոց դաւանութեան վերայ, որք դաւանեցին զՔրիստոս Որդի Եստուծոյ, և թէ 'տու և այլ ևս ոչխարք են Իմ, որք ո'չ են յայսմ դաւթէ, և զայն ևս պարտ է Ինձ ածել այսր, և ձայնի Իմում լուիցեն և եղիցին մի հօտ և մի հովիւ», (Յովհ. Ժ. 16):

Քրիստոսից յետոյ ո՞վ է համարուում Եկեղեցւոյ Ղլուխ և հիմն:

Թէպէտ Եւաքեալքն փոխաբերական անունով կոչուում են հիմունք եկեղեցւոյ: Ըստ այնմ «Շինեալք 'ի վերայ հիման առաքելոց և մարդարէից», (Ափեւ. Թ. 20): Բայց անունս հիմն նշանակում է նոցա քարոզութիւնը Հրէից և հեթանոսաց մէջ, որ հիմն եղև քրիստոնէութեան, ոչ թէ

մէկ նոր հաւատ տալածելով՝ այլ զԲրիստոս : Թէ Եստ-
ուած և որդի Եստուծոյ է ինչպէս որ ինքն պատւիրել էր,
թէ «Պնացէք աշակերտեցէք զամենայն հեթանոս . . . :
Ուսուցէք նոցա պահել զամենայն, զոր ինչ պատւիրեցի՝ ձեզ,,
(Մատ. իր. 19, 20) : Աման զե Բրիստոս է միայնակ
հիմն Եկեղեցւոյ, ինչպէս ասում է Պաւլոս առաքեալը՝ «ըզ
հիմն՝ զայլ ո՛չ ոք կարէ զնեւ քան զեղեալն, որէ Յիսուս
Բրիստոս,, (ա. Կորնթ. դ. 11) : Բրիստոս է զլուս Եկե-
ղեցւոյ «Եւ զնա եղ զլուս ՚ի վերայ ամենայն իրիւք Եկեղեց-
ւոյ, որէ մարմին Նորա,, (Եփես. ա. 13) : Եւ այս երկու
ծայրի մէջ՝ որի մէկն է հիմքն և միւսն է զլուսն, բովան-
դակում է բոլոր շինւածքն՝ որք են հաւատացեալքն, և կո-
չին մարմին : Եւ ի՞նչպէս կարելի է առաքելոց կամ նոցա
յաջորդներուն ասել հիմն կամ զլուս, երբ որ նոքա իբրեւ
մարդ մահկանացու են : Իսկ Բրիստոս է անմահ, և Իւր
զլուս լինեն ցոյց տալու համար ասաց թէ «Ես ընդ ձեզ
եմ զամենայն աւուրս մինչև ՚ի կատարած աշխարհի,, (Մատ.
իր. 21) : Ինչպէս զլուսն անբաժան է մարմնոյ հետ մինչև
մահը, այսպէս էլ Բրիստոս մեզ հետ է մինչև աշխարհի
վերջը :

Ինչո՞ւ են պապականերն ասում թէ սուրբն Պետ-
րոս է զլուս առաքելոց : Եւ Հռովմայ եկեղեցին
է զլուս և օրէնսդիր ամենայն եկեղեցեաց :

Հռովմայ պապերն սկզբից մինչև ցայսօր լրւած փա-
ռասիրութեամբ անւանում են իրանց առանց մէկ հաստատ
փաստի զլուս ընդհանուր եկեղեցեաց, և Հռովմայ եկեղե-
ցին օրէնսդիր ընդհանուրին, ուստի նոցա եկեղեցւոյ մասե-
նադիրներու գլուխներուն մանաւանդ պապադաւան Մը-
խիթարեան միաբնակութեան՝ թէ Ալեքստիի, և թէ Ալէնայ,
անսնում ենք սրբոյն Պետրոսի համար, որպէս թէ Բրիստոս
կարգել է զնա զլուս և միապետական իշխան միւս

առաքելոց վերայ, և նորա կեղծեալ յաջորդներն (պապերն), ունին այդ տիպոսը, ուստի առաջ բերենք այս տեղ նոցա պատճառները և մեր ցրումն այն երազարանութեանց:

Ը. Պապականներն Պետրոսի կարծեցեալ գլուխ լինելը հիմնում են նախ՝ Քրիստոսի խօսքի վերայ, որ ասաց Պետրոսին նորա դաւանութեան համար «Եւ ես քեզ ասեմ զե դու ես վեմ, և 'ի վերայ այդր վիմի շինեցից զեկեղեցի իմ, և դրունք դժոխոց զնա մի՝ յաղթահարեսցին», (Մատ. ԺԳ. 16, 18): Եյս բանի մէջ ամենեւին չենք տեսնում, թէ Քրիստոս տաճ լինի Պետրոսին մէկ աւելի իշխանութիւն՝ քան զմիւս առաքեալները, մանաւանդ ապառնի բայն շինեցից (կ'շինեմ) յայտնի տեսնուումէ՝ որ ոչինչ չէ տւել, այլ միայն է խոստումն, զոր յարութենից յետոյ տաւ հաւասարապէս բոլոր առաքելոց, իսկ Պետրոս որ քան զմիւս առաքեալքը առաջ տաւ իւր դաւանութիւնը թէ «Դու ես Քրիստոսն Որդի Եստուծոյ կենդանոյ», : Այսն որոյ իբրեւ վարձ ստացաւ պատւի առաջնութիւն, և ոչ թէ իշխանութիւն նոցա վերայ, զի և միւս առաքեալքն ունէին Պետրոսի հաւասան, ինչպէս Քրիստոս մի և նոյն ժամանակն ասաւ, «Յայնժամ աստեաց ամենեցուն. զի մի՛ ումեք ասացեն թէ նա է Քրիստոսն», (Մատ. ԺԳ. 20):

Բ. Այն կամ հիմն է փոխարեւեալ բառ, և հին վարդապետներից շատերը ուրիշ ուրիշ մօքով մեկնեցին, ինչպէս Օգոստինոս (Մեկն. Յովհ. Ճառ 114), Էրոնիմոս (Մեկ. Մատ. է. ԳԼ): Թէոփորիտոս (Թէոփ. Մեկ. ա. Աորնթ. Գ. ԳԼ): Իրան Քրիստոսին իմացան համեմատելով Սուրբ Գրքի հետ թէ «զվէմն զոր անորդեցին շնորհքն, նա եղև գլուխ անկեան», (Մատ. իա. 42): «Եյսպէս ասէ Տէ՛ր Տէ՛ր ահաւաստիկ ես զնեմ 'ի հիմունս Սիօնի զվեմ, բազմապատիկ ընտիր գլուխ անկեան պատուական 'ի հիմունս՝ նորա, և որ հաւատասցէ 'ի նա մի՛ ամաչեսցէ», (Եսայ. իգ. 16): «Եհաւաստիկ զնեմ 'ի Սիօն զքար զայթակղութեան, և զվեմ»

զըրման, և ամենայն որ հաւատաց 'ի նա, մի' ամաչեացէ,,
(Հոով. Թ. 33: ա. Պետ. բ. 6: Տես և է. 8): “զՀիմն՝
այլ ոչ ոք կարէ զնել, քան զեղեալն, որէ Յիսուս Քրիս-
տոս,, (ա. Աորնթ. գ. 11): “Եւ ամենեքին զնոյն հոգեւոր
ըմպելին արբին, զն ըմպէին 'ի հոգեւոր վեմէն, որ երթայր
զհետ նոցա, և վէմն էր՝ ինքն Քրիստոս,, (ա. Աորնթ. Ժ.
4): Եթէ պապականներն համաձայնին յիշեալ վարդապետաց
մեկնութեանը՝ որք Լատինք են, այն ժամանակ չեն ստել,
թէ Պետրոսն է վէմ կամ հիմն: Եւ ոմանք ևս, ինչպէս Հե-
լարիոս, Ռսկերեան, Գրիգոր Նիւսացի, Էմբրոսիոս, Սեդն
Գրիգոր Պապ, Թէոփորիտոս, Լէոն Ե. և այլն: Սոցա հետ
և ոմանք մեր վարդապետներից վէմ բառը իմացան Պետրոսի
հաւատը և դաւանութիւնը, և ոչ թէ մէկ առաւելութիւն
միւսների վերա: Եւ շատերն էլ վէմ անունով իմանում են
տասներկուսին հաւատարապէս համաձայն սուրբ Գրքին, ըստ
այնմ “Շինեալք 'ի վերայ հիման առաքելոց և մարգարէից,,
(Եփես. Թ. 20): “Պարիսպ քաղաքին ունէր հիմունս եր-
կոտասան, անուանք երկոտասան առաքելոց դասինն,, (Յայտ.
ի. 14): Եյսպիսի մեկնութիւն տալիս են՝ Որոզինէս (Ճառ-
ա. մեկն. Ժզ. զԼ. Մատ.): Հերոնիմոս (զիրք ա. ընդդէմ
Յովնիստեանց): Օդոստինոս (Ճառ. Ժէ.): Լէոն Ե. (բան
գ. 'ի տարեգարծ): Թէոփիլակիտոս (Մեկն. այսր բնաբանի):
Եւ այսպէս չէ կարելի երեւիացել, թէ Պետրոս է միապե-
տական իշխան, այլ նա է լոկ հաւատացող և քարոզող: Եւ
ինքն Պետրոս այդ անունը տալիս է ամենայն քրիստոնէից ա-
սելով՝ “Եւ որ մատուցեալ էք 'ի վէմն կենդանի ('ի Քրիստոս)
և դուք իբրեւ զվէմ կենդանի շինիք տաճար հոգեւոր,, (1 պետ.
բ. 4): Ուրեմն վէմ՝ բառով չէ կարելի իմանալ միապետու-
թիւն ինչ Պետրոսի մէջ:

Գ. Տեսնենք հիմն Սխիթարեան միաբան Գաբրիէլ
վարդապետի գրածքը վէմ բառի վերայ, որ Շարականի բա-
ցատրութեան մէջ (երես 131 և 804) կամենալով իրա ուղա-

ծի պէս հաստատել Պետրոսի կարծեցեալ զլիաւորութիւնը միւս առաքելոց վերայ՝ Կեփաս բառը թարգմանում է զլուխ, որ մեծ սուռ է, որովհետեւ Կեփաս է Ասորոց բառ, որ նըշանակէ վէմ, քար, ապստամբ, զոր Յովհաննէս Աւետարանին թարգմանում է յունարէն Փէդրայ, Փեդրոս «Հայեցեալ ընդ նա Յիսուսի ասէ զո՛ւ եւ Սիմոն որդի Յովնանու, զու կոչեցիս Կեփաս, որ թարգմանի Պետրոս», (զլուխ ա. համ. 42) և հայերէն վէմ, ուրեմն ի՞նչպէս է ասում թէ Յունաց բառ է, երբ որ յունարէն զլխին ասում են Քէֆայի և ոչ թէ քեֆաս, իսկ Պողոսի թղթոց մեկնութեան մէջ (Հատ. բ. երես 342) ասում է թէ քեֆաս բառն է ասորերէն: Ահա՛ ուղղախօս մարդ, որ շարականի բացատրութեան մէջ ասել է թէ Յունաց բառ է, իսկ Պողոսի թղթոց մեկնութեան մէջ, թէ Ասորոց է: Տեսա՞ր Մխիթարեան միաբանութեան հաւատարմութիւնը՝ որոց կուրօքն մեզմէն շատերը հեռուում են: Թէպէտ մեր շարականը ասում է Պետրոսի համար զլուխ առաքելոց, բայց ոչ ինչ իշխանութիւն չէ նշանակում, այլ թէ Պետրոս էր զլուխաւոր, առաջին և աւագ առաքելոց, ինչպէս տեսնում ենք ուսումնարաններում: որ յառաջագէմ աշակերտն լինում է զլիաւոր կամ առաջին առանց մէկ իշխանութեան: Ահա և Յակոբ առաքելոյ համար է ասում «Սա եղև զլուխ առաքելոց սրբոց», և Անդրէասն էլ Պետրոսի հետ կոչւում է վէմ: «Հարազատ վէմք հաւատոյ Պետրոս և Անդրէաս», (կան. իա.) բայց չէ կարելի կարծել մէկին կամ միւսին զլուխ առաքելոց, փասն զև զլուխն պէտք է մարմին ունենայ, ինչպէս մարդն զլուխ է կնոջ, պատճառ որ կինն նորա մարմինն է, և թէ Պետրոս եկեղեցւոյ զլուխ է՝ ուրեմն եկեղեցին նորա մարմինն է, որ Աստուած հեռու անէ մեզմէն այդպիսի հերձաւորութիւն ընդդէմ Աստուածաշունչ զրքին, որ սովորեցնում է մեզ թէ՛ Քրիստոս է եկեղեցւոյ զլուխ՝ և եկեղեցին է՝ Նորա մարմին: Ուրեմն Պետրոս չէ զլուխ եկե-

ղեցւոյ, այլ նախապատիւ անդամ եկեղեցւոյ մարմնի, միացած միւս անդամներով մէկ գլխի հետ որ է Քրիստոս :

Դ. Երկրորդ պատճառն այն է, որ ասաց Քրիստոս Պետրոսին «Եւ ասաց քեզ զփականս արքայութեան երկնից, զի զոր միանգամ կապեսցես յերկրի, եղեցի կապեալ յերկնս, և զոր արձակեսցես յերկրի, եղեցի արձակեալ յերկնս», (Մատ. Ժա. 19): Եւսպէս են մեկնում պապականներն, ով որ ունի երկնքի արքայութեան փականքը, ու կապելու և արձակելու իրաւունքը, նա է ամենքի վերայ գլուխ և միապետական իշխան, և այս իրաւունքը ստացաւ Պետրոս և ոչ թէ միւս առաքեալքն, ուրեմն ասում են Պետրոս է գլուխ՝ և իշխան առաքելոց, և այս իշխանութիւնը անցաւ դէպ ի նորա յաջորդներն—Հռովմայ պապերն, և ո՛չ ուրիշ եկեղեցեաց հայրապետներն : Եւսպիսի մեկնութիւնը՝ չէ արդեօք ծիծաղական ու երեսայական, որ պարզ բանը, զօռով, ճշուում են, չէ որ յայտնի երևում է, որ Քրիստոս այն Ժամին ոչինչ չաւաւ Պետրոսին, և ո՛չ ասաւ թէ Տաւ քեզ ըզ փականս, կամ առ զփականս, այլ թէ Տաց (կուտամ) որ ապստոնի է նշանակում, և իսկ տալը եղաւ յարութեան յետոյ ինչպէս գրում է Յովհաննէս աւետարանիչ «Եսէ ցնոսա գարձեալ՝ ողջոյն ընդ ձեզ, որպէս առաքեաց զիս Հայր իմ, և Ես առաքեմ զձեզ. և զայս իբրեւ ասաց Յիսուս՝ փշեաց ՚ի նոսա և ասէ առէք Հողի սուրբ, եթէ ումեք թողուք զմեզս թողեալ լիցի նոցա, և եթէ զուրուք ունիցիք կալեալ լիցի», (Յովհ. ի. 20—22): Եհա փականքի ու կապելու և արձակելու իշխանութեան իսկապէս տալն, զոր Քրիստոս հաւատարապէս շնորհեց տաճնումէկին : Ուրեմն՝ ո՛չ Պետրոս և ո՛չ նորա ինքնաօրոյ յաջորդներն չեն ամենեկին միայնակ իշխան կապելու և արձակելու, և այս փականքը առանց բացառութեան յանձնեցաւ բոլոր առաքելոց, և յարութիւնից յառաջ էլ ինչպէս գրում է Ստոթէոս աւետարանիչ Քրիստոսի խօսքը «Եթէ մեղեցէ քեզ եղբայր քո, երթ յան-

գիմանեա զնա, յորժամ զու և նա միայն իցէք . . . ապա թէ ո՛չ լուիցէ քեզ, առ ընդ քեզ միւս ևս, կամ երկուս . . . իսկ թէ և նոցա ո՛չ լուիցէ ասասջեր յեկեղեցւոջ, ապա թէ և եկեղեցւոյն ո՛չ լուիցէ՝ եղեցի քեզ իբրեւ զհեթանոսս և ըզմաքսաւոր: Ամէն տսեմ ձեզ, զոր կապիցէք յերկրի՝ եղեցի կապեալ յերկինս, և զոր արձակիցէք յերկրի՝ եղեցի արձակեալ յերկինս, (Մատ. ԺԳ. 15-18): Այս բանիս մէջ նկատելու են նախ՝ որ Քրիստոս առաջ եղական բառով տալով Պետրոսին արքայութեան փախմբը, այս տեղ ցոյց է տալիս թէ նոյն իշխանութիւնը ՚ի դէմն նորա տալ է և միւս առաքելոց՝ տալով զոր կապիցէք և զոր արձակիցէք: Արդիւրդ՝ առաքելոց չէ տալիս բոլորովին բացարձակ իշխանութիւն ինքնազուխ դատաւարտելու մէկին կամ միւսին, այլ տալ Նեկեղեցւոյն, և պապականները Նեկեղեցի բառը իմանում են առաքելոց ժողովը: Ուրեմն ժողովը ծայրագոյն է իրաւունքով քան ո և իցէ առաքեալ: Արդիւրդ եթէ պապականներու կարծիքով Պետրոս էր զլուս Նեկեղեցւոյ, ապա հարկ էր Քրիստոսի հրամայել առաքելոց «Նեթ ոչ լուիցէ քեզ ասասջեր Պետրոսի, և թէ Պետրոսի ոչ լուիցէ՝ եղեցի քեզ իբրեւ զհեթանոսս», բայց չյիշեց նորա անունը, այլ Նեկեղեցին կարգեց վերջին դատաւոր առաքելոց: Ուրեմն Պետրոս ոչ է զլուս եկեղեցւոյ, այլ եկեղեցւոյ անդամ ի ներքոյ զբլխոյն Քրիստոսի, ինչպէս սովորեցնում է մեզ եկեղեցական պատմութիւնն, որ երբ երեւում էին հերձաւածողներ և հերետիկոսներ, այն ժամանակ ամեն մէկ զաւատի եպիսկոպոսներն նախ՝ իրանք տուանձին յանդիմանում էին մոլորաւորներուն՝ խօսքով և գրով, երբոր չէին լսում, յետոյ մէկքանի եպիսկոպոսաց ձեռքով, սրանց էլ՝ երբ ականջ չէին զնում, այն ժամանակ մասնաւոր կամ ընդհանրական ժողովք էին անում հոգեւորականներից և աշխարհականներից, որ քննելով նոցա մոլոր վարդապետութիւնքը՝ յանդիմանում էին և յորդորում զալ ուղիղ ճանապարհ, և երբ որ չէին դարձ գալի, նզովում

էին և համարում ինչպէս հեթանոս, այսպիսի ժողովներ լինում էին ամէն մէկ վիճակաւորի կամքով առանց հարցնելու պապի կամքը, որին ո՛չ մի ժամանակ չեն ճանաչել զըլուի, այլ ճանաչել են իրանց հաւասար, և ինքն սուրբ Պետրոս գիտելով իւր հաւասարութիւնը միւս առաքելոց հետ՝ ամենեւին չէ գործադրած, ոչ միայն որպիսի և իցէ իշխանութիւն, այլ և նշան անգամ այսպիսի բանի չէ ցոյց տւել ինչպէս երևում է Պործք առաքելոց և Պողոսի թղթերի մէջ։

Ե. ա. ջ. ե.՝ Պետրոս ինքնագլուխ չընտրեց Մատթիային առաքելական պաշտօնում, այլ միւս առաքելոց և հաւատացեալներու կամքով, թէպէտ ինքն ինչպէս նախապատիւ անդամ ժողովին առաջարկեց ընտրութիւնը (Պործ ա. 15-26),

Բ. Եօթն սարկաւազներուն ընտրեցին հաւատացեալներն, տասն երկու առաքելոց առաջարկութեամբ (Պործ. 4. 2-7)։

Գ. Քրիստոնէից թլփատելու կամ չթլփատելու համար հակառակութիւն եղաւ Ենտիոքում, և Պաւղոս ու Բառնաբաս ինքնագլուխ չկարողանալով վճռել այդ խնդիրը «Եփն ելանել առ առաքեալն՝ և առ յերիցունա՝ յԱրուստղէմ, և ընկալեալք եղին յեկեղեցւոյն և յառաքելոցն և յերիցանցն։ Եւ ժողովեցան առաքեալքն և երիցունքն՝ տեսանել վասն բանիս այսորիկ,։ Բայց Պետրոս իբրեւ աւագ անգամ ասաց իւր կարծիքը և յետոյ Արուստղէմի առաջին եպիսկոպոսն Յակոբոս վճռեց բանը, ասելով՝ «վասն որոյ և ես իրաւունա համարիմ, մի՛ նեղել զայնոսիկ, ոյք՝ ՚ի հեթանոսաց դառնան առ Եստուած, այլ տալ թուղթ առ նոսա խորշիկ ՚ի կերակրոց կուոց, ՚ի պոռնկութենէ, և ՚ի մեռելոտոյ և յարենէ

Յայնժամ հաճոյ թուեցաւ առաքելոցն և երիցանցն ամենայն եկեղեցեաւն. . . . զրել առ եղբարս . . . զայս ինչ։ Եւ աքեալք և երիցունք եղբարք եղբարցդ՝ որք ՚ի հեթանոսաց էք՝ ողջոյն. հաճոյ թուեցաւ մեզ միաբան ժողովելոցս, արս ընտրեալս յղել առ ձեզ . . . զի հաճոյ թուեցաւ Հոգւոյն Սրբոյ և մեզ. մի՛ ինչ աւելի բեռն դնել ձեզ և

այն, (Պործ . Ժե . 19—30) : Դ . Երբ որ Պողոս երկրորդ անգամ զնաց Երուսաղէմ, ժողով կազմեցին Յակոբոս և ամենայն էրէցներն և հաւատացեալներն և ասացին Պողոսին, «Երբ՝ զայս արա՛ զոր ասեմք քեզ . . . վասն հաւատացելոցն հեթանոսաց՝ մեք առաքեցաք որպէս ընտրեցաւ, մի՛ ինչ այնպիսի պահել նոցա,» (Պործ . Իա . 17—26) : Եյսոբիկ առաքելականն չորս ժողովներն յայտնի ցոյց են տալիս թէ, Պետրոս ո՛չ մի ժամանակ զլուխ կամ միապետական իշխան չէ եղած, այլ նոցամէն մէկը, մանաւանդ որ երրորդ ժողովքումը, ո՛չ թէ Պետրոսի ասածն ընդունեց ժողովն, այլ Յակոբոսինը, և Պողոս ո՛չ թէ Պետրոսին է զիմովմ, այլ առաքելոցը, էրէցներուն և հաւատացեալներու բազմութեանը, թող մտադրութեամբ կարգան պապականներն և տեսներն իւրեանց սխալն :

Ե . Պապականներու երրորդ վկայութիւն Պետրոսի միապետական իշխանութեան համար է այն, որ Քրիստոս երեք անգամ հարցնելով նրան նորա սէրի համար, երեք անգամ հրամայեց արածել իւր ոչխարներուն և գառներուն (Յով . Իա . 15—18) : Բայց սրա մէջ չկայ միապետութեան նշան, պատճառ որ՝ Քրիստոս երեք անգամ հարցնելով նրան սէրի համար, և յանձնելով ոչխարները, նշանակում էր նրա երեք անգամ ուրացութեան բժշկութիւնը, ինչպէս մեկնում են եկեղեցւոյ աստուածաբան վարդապետքն՝ Օգոստինոս, Լմբրոսիոս, Ոսկեբերան, Սեծն Բարսեղ և ուրիշ շատերն, որոց գրածքները մէկ տեղ հաւաքեց Սամուէլ Ղանակիրոս և մեր վարդապետներն էլ այսպէս են ընդունում : «Եւ Պետրոս, ասէ, տրտմեցաւ, զի ասաց նրան երեք անգամ թէ սիրում ես ինձ, և ասաւ «Տէր դու զամենայն գիտես, և դու իսկ զամենայն ճանաչես և եթէ սիրեմ զքեզ,» և Քրիստոս յանձնեց նրան արածել ոչխարները, սրամով բժշկեց միւս առաքելոց միտքը, որ չհամարեն նրան արտաքսւած առաքելական

պաշտօնից ուրացութեան պատճառով՝ ինչպէս Յուդայ Իս-
կարիովտացին :

Այլ այս անգ հարկաւոր է իմանալ, որ արածեա
բառն չէ նշանակում տիրել իշխել կամ մի ապետել, այլ
հովուել, որ ամենայն առաքելոց պաշտօնն էր, ինչպէս մեկ-
նում է և սուրբն Պետրոս «Արածեցէք որ ՚ի ձեզ հօդ է
Աստուծոյ, վերակացու լինել . . . մի՛ իբրեւ տիրելով վիճա-
կացն՝ այլ օրինակ լինել հօտին (ա. Պետ.) : Եւ Քրիստոս
բացարձակ չասաւ նրան թէ՛ արածեա՛ զամենայն ոչխարս իմ,
արածեա՛ զամենայն գառինս իմ. ինչպէս որ ասաւ տասնու-
մէկին «Պնացէք այսուհետեւ աշակերտեցէք զամենայն հե-
թանոսս (Մատ. իը. 19) : Երթայք յաշխարհ ամենայն և
քարոզեցէք զաւետարանն ամենայն արարածոց, (Մարկ. Ժե.
15) : Այլ թէ արածեա զոչխարս իմ, արածեա զգառինս իմ,
որ է հովուական պաշտօն մասնաւորի վերայ, զի երբ որ ոչ-
խարներն և գառներն Քրիստոսին են՝ ուրեմն առաքեալքն
մշակներ են և ո՛չ թէ տէր. որոց հաշումն է և Պետրոս. և
իւրաքանչիւր առաքեալ ուր որ քարոզում էր, և եկեղեցի էր
հաստատում, ինքն էր նոցա հովիւ ինքնազուլիս, չունենալով
ոչինչ կախումն միւսներից, պատճառ որ հովուապետի պաշ-
տօնը առաւ Քրիստոս իւր վերայ ասելով «Ասեմ գլուռն
ոչխարաց . . . Ես եմ Հովիւն քաջ, (այսինքն հովուապետ)
(Յովհ. Ժ. 9—11) : Ուրեմն Պետրոս է մշտի Քրիստոսի
ոչխարներուն, և ո՛չ թէ տէր կամ զուլիս, ինչպէս ասում են
պապականներն :

Շարունակեցի :

ՏԷՐՈՒՆԵԿԱՆ ԵՂՈԹՅՈՒՆ

ՄՆԿՆՈՒԹԻՒՆ

ՍՈՒՐԲ ԵՂԻՑԻ ԵՆՈՒՆ ՎՈ՛՛:

Քրիստոս ուսուցանելով մեզ կոչել մեր Երարչին Հայր, և մեզ էլ ճանաչել Նորա որդի, շուտով բաց է անում առաքելութեան ճանապարհը, որ մեր երկնաւոր Հօր նմանութիւնը ունենանք մեր մէջ, որպէս զի կատարեալ որդիք լինինք և նմանինք Նրան, հարազատ որդին իւր հօր նման կլինի, վասն որոյ ասաց „Սուրբ եղիցի անուն Վո“, բայց Քրիստոս սրանով ո՛չ թէ միայն ուզում էր ցոյց տալ Նորա անւան սրբութիւնը՝ որ իսկզբանէ մինչև այժմ և յաւիտեան սուրբ է և միանգամայն ամենասուրբ, Որի անւան մէջ սրբութիւնը կայ մշտնջենաւոր և անփոփոխ, վասն զի „չեք ոք բարի, բայց մի Աստուած“, այլ և Նորա անւան փառաւորութիւնը, ինչպէս սերտեքն էին աղաղակում „Սուրբ, սուրբ, սուրբ, Տէր զօրութեանց“ : Նորա անւան սրբութեան հետ աշխարհային սրբութիւնն երբեք չէ կարող համեմատուիլ, ըստ այնմ „Օ՛ի ոչ գոյ սուրբ իբրև զՏէր, և ոչ արդար իբրև զԱստուած մեր, և ոչ գոյ սուրբ բաց ՚ի քէն“ (ա. թագ. բ. 2), այսինքն թէ աշխարհիս մէջ չկայ այնպիսի սուրբ՝ ինչպէս որ մեր Տէրն է, ահա իմ ասածն էլ այս էր, որ Աստուծոյ անւան սրբութիւնը աշխարհումն ոչ մի բանի սրբութեան հետ չենք կարող նմանեցնել: Ալ Քրիստոս „Սուրբ եղիցի անուն քո“ խօսքերով կամեցաւ ցոյց տալ մեզ և ուսուցանել, որ մենք աղաչենք Աստուծոյն զի իւր

ամենակարողութեամբ տայ մեզ զօրութիւն, որ մեր կեանքը այս աշխարհքի մէջ սրբութեամբ պահպանենք և այս սրբութեամբ պահպանեն ինչո՞վ կլինի՝ եթէ ոչ Վորա պատուիրանքները պահելով, որոց մէջ կայանում է սրբութիւն, զոր Քրիստոս նմանեցնում է լոյսին, որ նա ոչինչ անմաքրութիւն չի տանուլ, այլ իւր զոյութիւնը պահպանում է առանց մէկ որ և իցէ կեղտի, և հալածում է խաւարը, ըստ այնմ, «այնպէս լուսաւորեացէ լոյս ձեր տուածի մարդկան, որպէս զի տեսցեն զգործս ձեր բարիս և փառաւորեացեն զձայր ձեր՝ որ յերկինս է»։ Եւ այսպէս աղաչում ենք, որ զօրացնէ մեր հոգեկան կարողութիւնը ունենալ մեր անձին մէջ սուրբ վարք, զի մեզմով ամենքն էլ փառաւորեն Մատուծոյն, ինչպէս պատահում է և մեր կեանքի մէջ էլ, երբ որ մի հօր որդիք լինում են լաւ դաստիարակած և բարեբարոյ՝ երանի են տալիս նոցա հօրը, և այն է նորա անւան փառաւորութիւնը։ Եւ որովհետեւ մենք էլ կարողացանք Մատուծոյն մեզ ձայր կանչել, ուստի պէտք է մեր հօրը նմանելնք, որ երկնայինք և երկրայինք ճանաչեն թէ ճշմարիտ որ Մատուծոյ որդիք ենք։ Եւ ո՞րն է այսպիսի նմանութիւնը, եթէ ոչ Վորա անունը սուրբ պահել մեր բարի գործքերով։

ԱՆՈՒՆ ՔՈ։ Մեզանում առհասարակ ընդունված է ԱՍՏՈՒԱԾ՝ անունը, բայց այս չէ յատկապէս Վորա անունը, որ կարողանայ մեզ խկապէս Վորա ինչութիւնը ցոյց տալ, այլ Մատուած՝ նշանակում է Սաեղծօղ, նոյնպէս և ուրիշ անուններ էլ ենք տալիս, որք վերաբերվում են Վորա յատկութեանց և կատարելութեանց, Արարիչ, Աստիճանաձող և այլն։

Երբեմն անունը կնշանակէ հաւատարմութիւն և զօրութիւն, ինչպէս որ Ղաւիթ տաաց Պողիսթին, «Ղու զասի վերայ իմ սրով և զեղարդեամբ և տապաւաւ, և ես գամի վերայ քո անուամբ Տեառն զօրութեանց ճակատուս Իսրայէլ» զոր նախատեսցեր այսօր՝ (ա. թագ. Ժէ. 45)։ Երբ-

բեմն անունը կնշանակէ փառք, և հէնց այս մտքով է գործածւած „Հայր մերումը“ և Ինքն Աստուած յայտնեց, որ իւր անուն փառքը ոչ ոքի չի տալ „Եւ Տէր Աստուած՝ այս է անուն իմ, զփառս (անուն) իմ այլում ոչ տաց, ոչ ըզքաջութիւնս իմ զբօշելոց“ և ուրիշ աւելեր էլ թէ „Այսին ձեր անուն իմ հայհոյի 'ի մէջ հեթանոսաց“, այսինքն թէ ձեր համար իմ անուն սրբութեան փառքը անարգուում է հեթանոսներու մէջ, այլ պէտք է սուրբ պահել ինչպէս որ սերովքէք „Սուրբ, սուրբ, սուրբ“ ասելով հետեւեցրին՝ „Եւ է ամենայն երկիր փառք Մորա“ :

Ուրեմն ո՞րքան մեծ և օգտաւէտ պարգև է տւած մարդուն, Աստուծոյ, Հայր լինել մարդկան, մինչև անգամ հըրեշտակներն չունին իշխանութիւն այս ասելու, թէպէտ նոքա հզօր են և հոգեւորներ, բայց սպասաւորներն են և ոչ որդիք: Իսկ դու ո՞վ մարդ՝ համարձակ աղաղակում ես „Հայր մեր որ յերկինս ես: Սուրբ եղեցի անուն Քո“: Ուրեմն զգուշացի՛ր, որ չարութիւնից հեռանաս և ինչպէս երկնաւոր Հօր որդի՝ չարհամարես, և Մորա անունը սուրբ պահպանես քո մէջ: Եւ մի՞թէ այն մարդն կհամարձակի առաջ կանգնիլ և ասել թէ „Հայր մեր որ յերկինս ես: Սուրբ եղեցի անուն Քո“, երբ նա իւր կեանքն անառակութեան մէջ է վարում և Աստուծային փառքի և սրբութեան կնիքն ունենալով իւր ճակատին և քրիստոնեայ անունն էլ իւր վերայ՝ ընկած լինի մոլութեան մէջ, և անդոսնել կըքերը և արարածները և երեւակայեալ բաները իւր համար աստուածացրած իբրև մէկ սուրբ պաշտէ նրանց, որպիսիք են որովայնապաշտութիւն երեսապաշտութիւն, փողապաշտութիւն, մարմնապաշտութիւն, փառասիրութիւն և այլն: — Ոչ, ոչ, ոչ երբէք չէ կարող ասել, վասն զի նորա պատճառաւ անարգուում է Աստուծոյ անունն: Երանի թէ մտածէր այնպիսին թէ ի՞նչ օգուտ ունի Աստուծոյ անունը սուրբ պահպանելով, մտածէ թէ աստուածային պատախրանքներն երջանկացնում են մարդոյն,

թէ այս աշխարհում և թէ այն աշխարհում, որովհետև Քրիստոսի քարոզածները աւելի սուրբ և երջանիկ են պահպանում մարդոյն և ամենքի հետ սուրբ սիրով է կապում, մինչև Աստուծոյ հետ, ինչպէս որդւոյն հօր հետ : Բայց ո՞վ վերջին կուրուժեան, երբ մենք մեր վնասները չենք տեսնում և Աստուծոյ անունը անսուրբ ենք պահպանում, անարգում և ստուժեամբ աղօթում, չմտածելով Աստուծային վճիռը արևած մարգարէի բերանով, «Ոչ թէ Դու այն Աստուած ես, որ կամիս զանօրէնութիւն, և ոչ բնակին առ Քեզ չարք. անօրէնք մի՛ բնակեացին առաջի աչաց Քոյ : Անցիր զայնոսիկ, որք զօրձեն զանօրէնութիւն» (Սաղ. ե. 5, 6) : Ուրեմն աղօթքի ժամանակ պէտք է ուսանել ճշմարտախօսութիւն, ապա և աշխարհում ճշմարտագործներ կերևան, և այն ժամանակը բոլորովին կթողնեն և կհեռանան անդոսնելի կրքերին, արարածներին և երևակայութեանը ծառայելուց՝ իրիկ Աստուծոյ. կսրբին նոցա մտքերը և համարձակ կազազակեն :

ՆԱԵՑԻ ԵՐԲԱՅՈՒԹԻՒՆ ՔՈՒ

Մեր ուսուցիչ Քրիստոսն իւր ուսուցած աղօթքով կամենում է մարդոյ միտքը ողևորել և դարձնել դէպ ի երկինքը և նրա մէջ երևեցած ճշմարտութիւնները, ասելով «Եկեացէ արքայութիւն Քո», Ինքն արքայութիւնն (ասէ Եղեշ) ուսուցանում է խօսել իւր համար «Յաշխարհի էր և աշխարհ Նովաւ եղև» և աշխարհ զՆա ոչ ծանեաւ» (Յով. ա. 10) : Ուսուցանում է Հայր ասել, որ «Նրան միայն՝ զիտենտա աշխարհի Արարիչ, արարչութեամբ՝ բոլորն, որդեգրութեամբ՝ միայն մարդուն, որ ստեղծեց, նոյն և արքայ. և որ եկաւ՝ նոյն և Նորա արքայութիւն . . . : Այլ որ Աստուած ամենքի Հայր է. Քրիստոս ամենքի եղբայր է : Այս բոլոր պարգևները մեծ են քան առաջին արարչութեանը, զի այն ժամանակ Աստուծոյ պատկերի նման եղև մարդ, աէր և իշխան լինելով բոլոր արարածների վերայ, և

երբ որ այն արքայութիւնը կորուսինք Քրիստոս դարձաւ մարդ՝ որ իւր զօրութեամբ մեզ արժանացնէ կրկին այն արքայութեանը, որի մէջ զանաւորուած է ամենայն առաքինութիւն, բարութիւն, ճշմարտութիւն և հանգստութիւն, և բղխում են Աստուծոյ սէրից, այն արքայութեանը՝ որի մէջ Աստուած ինքն խօսում էր մարդոյ հետ, որ կորցնելով մարդ իւր անհնազանդութեամբ զրկւեցաւ այն իշխանութենից, երբ որ ոչինչ մարմնական աշխատութիւն, նեղութիւն, հոգս և աշխարութիւն չունէր, այլ էր ամենայն կողմից հանդիսաւ, բայց Քրիստոս գլխով շարժելով եկաւ և զարձեռելով անուանեց այն անհնազանդ բանական արարածին և սորվեցրեց աւսել ազօթքի ժամանակ «Ափեցէ արքայութիւն Քո», ոչ թէ այն, թէ Աստուծոյ արքայութիւնը զայ և մեզ վերայ տարածւի, որ խիղճանէ անտի՝ Աորա թագաւ որութիւնը ինչպէս է երկնքումն, նայնպէս և աշխարհում, այլ Աորա շնորհական արքայութիւնը որ իւր կամարարների վերայ է միշտ, և մենք ցոյց տանք մեր հպատակութիւնը և հնազանդութիւնը դէպ ի՛ Աորա արքայութիւնը. տեսելով «Ափեցէ արքայութիւն Քո» խնդրում ենք Աստուածանից, թէ Աստուած, Քո ամենակարողութեամբ տուր մեզ զօրութիւն, որ Քո պատկրանքներին հնազանդելով և կառարկելով իւրաքանչիւրս լինինք Քեզ բնակութեան տաճար և այն ժամանակ կգայ մեր վերայ Քո արքայութիւնը, և մենք կլինինք թագաւորութեանդ հազոյր, որով կկայելինք յաւիտեական երջանկութիւնը: «Ափեցէ արքայութիւն Քո» կամենում է այս խօսքերով ցոյց տալ, որ երբ աշխարհի ամենայն ցանկութիւններից և շարութիւններից կհեռանանք և մեր միտքը և աչքը կզցենք դէպ ի՛ երկնայինը, այն ժամանակ Աստուծոյ արքայութիւնը կտիրապետէ մեր վերայ, և մեր տէր և իշխան կլինի Յիսուս Քրիստոս, որից ամենայն բարութիւն բղխում է, և որ Ինքն է ազրիւր կենաց: Ինչպէս նախ քան զպատկրանազանցութիւնը մարդս նման էր Աստուծոյ ըստ

պատկերի իշխանութեան, այնպէս էլ զինի նորա կնամանի
Մտուածոյն սրբութեամբ և կլինի կատարեալ իբրև Մտուած,
ըստ այնմ, „Լեզբուք կատարեալ, որպէս և Հայրն ձեր երկ-
նաւոր կատարեալ է“ : Եւ Դաւիթ մարգարէի և թագաւորի
նման ոչ աշխարհիս վայելչութիւններով հպարտանալ, և ոչ
տրամախաններով զիջանել, այլ երկուսն էլ համարել անցաւոր
և ասել „ես որդարութեամբ երեւցայց երեսաց Քոց և յա-
գեցայց յերեւել փառաց Քոց“ (Սաղ. Ժզ. 15). Ըսել մեր
Ճշմարտապէս աղօթելու վճիռը „Եկայք օրհնեալք Հօր ի-
մոյ, Ժառանգեցէք զպատրաստեալ ձեզ արքայութիւն ՚ի սկզ-
բանէ աշխարհի“ (Մատ. Իե. 34) :

ԵՂԻՑԻՆ ԿԼԱՒ ԲՈ

ՈՐՊԷՍ ՅԵՐԿԻՆԱ ԵՒ ՅԵՐԿՐԻ

Մեր Փրկիչ Յիսուս Քրիստոսն, „Լեզեցին կամք Բո
որպէս յերկինս և յերկրի“ ասելով սովորեցրեց մեզ երկու զը-
խաւոր բան, առաջին՝ հնազանդութիւն և երկրորդ՝ ասու-
ուածանմանութիւն :

„Լեզեցին կամք Բո“ ասելով ցոյց ենք տալիս մեր հը-
պատակութիւնը և հնազանդութիւնը Մտուածոյն՝ թէ երկ-
նաւոր Հայր թող Բո կամքդ լինի, և ոչ մերը, ո՛վ Մա-
տուած մեր շլինքը կկոնարհեցնենք Բո օրէնքների լծի տակ.
Բո առաջ մենք միշտ տկար ենք, վասն որոյ մեր կամքը ոչ
երբէք չէ առաջ գնում առանց Բո կամքի, որովհետեւ Բո
կամքը միշտ սուրբ է, և մարդոյ կամքն էլ ուղում ես որ
միշտ սուրբ լինի, որ Բո արքայութեանդ արժանի լինինք :
Այս մի և նոյն բանը տեսնում ենք և այս աշխարհում, երբ
որ որդիքը կամ ստորագրեալները կատարում են իրանց հօր,
կամ մեծաւորների կամքը, նորա միշտ վայելում են նրանցից
լարութիւն : Այսպէս էլ մարդս կատարելով Մտուածոյ կամ-
քը՝ որէ Նորա պատւիրանքների սրբութիւն և հնազանդու-

Թիւն ուսուցանող, այն ժամանակ մարդս լինում է մասնակից և ժառանգ Աստուծոյ արքայութեան: Աստուածային կամքն պահանջում է ո՛չ թէ միայն իւր օրէնքները կատարել թէ յանձնառականները և թէ հրաժարականները՝ այլ և հաւատարմութիւն դէպ ի Ինքն, յոյսը ունենալ դէպ ի Մօ և համբերութիւն ամենայն նեղութեան մէջ բարի նպատակի համար: Հաւատարմութիւն է պահանջում, որ Մորա աշուներ յայտնապէս խոստովանինք, որ Մրա անւան սրբութիւնը պահպանի: Յոյս է պահանջում, որ այս անցաւոր թագաւորներու, իշխաններու, և փառքի վերայ յոյս չդնենք, այլ միայն երկնաւոր Հօր վերայ: Համբերութիւն է պահանջում, որ Աստուծոյ անւան համար ամենայն նախատանքի և տանջանք յանձն առնու, միտք բերէ իւր վարդապետ Քրիստոսի խօսքը, որ ասաց թէ, «Ես եկի, ոչ զի զկամս իմ արարից, այլ զկամս այնորիկ, որ առաքեալն զես» (Յովհ. 4. 38): Եւ ի՞նչ էր Հօր Աստուծոյ կամքն՝ եթէ ոչ չարչարել մարդոյ վրկութեան համար, որ և համբերեց ամենայն անարգանքներին և չարչարանքներին, որով և կարողացաւ ըստ մարմնոյ անվախձան թագաւորել ամենքի վերայ: Այս համբերութիւնը ունեցան հին, միջին և նոր դարերումը ճշմարիտ աստուածապաշտներն, որք Աստուծոյ անւան համար նահատակեցան և Աստուծոյ կամքը կատարելով արժանացան Մորա արքայութեան, ինչպէս ասում է Քրիստոս թէ, «Եւ ուր եմ եմ անդ և պաշտօնեայն իմ եղիցի» (Յովհ. 4. 26):

«Եղեցին կամք Քո որպէս յերկինս և յերկրի»:

«Որպէս յերկինս և յերկրի», այսինքն՝ ինչպէս Աստուծոյ կամքը սրբութեամբ կատարում են հրեշտակներն երկնքումը, Մորա կամքին սպասում են լսելու և կատարելու սիրով, անդադար փառաբանում են: Մորա Աստուածային սէրից պատկառում են, ծածկում են իրանց երեսը և ոտները Մորա ահագին փառքից, այնպէս էլ սայ մեզ նոյնպիսի կա-

ՍՏՈՐԵԳՐՈՒԹԻՒՆ ԹԻՖԼԻՉՈՅ

Ե. ԵՂԵՆԵՑՅԱՆ

1) **ՍՕԼՈԼԵՄ** է արեւմտեան կողմը, ունի հարաւից և արեւմտից քարափներ, վերի ծայրը դէպ ի հիւսիս փոքր տեղ է դարձվեր. իսկ նրանից ցածր հարթ (դուղ), այս տեղի բոլոր նստածքը լեքն էր այգիներով, և ջրելու ջուրը դալիս էր Ծաւկիսից, որի երկու մասը գնում է դէպ ի արեւելք և կոչվում է Գաբախանայ, և երկրորդ մասը Սօլօլակի վերայ: Եյգիները լաւ գնով ծախեցին ցանկացողների վերայ մասը մաս, առնողները համարեա՝ թէ Հայք են, ուր շինեցին եւրոպացի ձեւերով եռայարկ քարուկրէ տներ, թողնելով սրահներումը իրանց գլարձնութեան համար մեծ մեծ բաղձէք, և շինութիւնը շուտ ժամանակում հասաւ մինչի սարի դօշը, սակայն եկեղեցուց շատ են հեռու, թէպէտ կենացողները հարուստ են և ունին առանձին կառքեր, բայց միջակ և ստորին մարդկանց բնտանիքը մեծ նեղութիւն են քաշում անձրեւային, ձնային և տօթ օրերումը ժամ գնալու, միայն Ռուսք 13 տարի առաջ շինեցին քարափի տակը եկեղեցի, „Համբարձման“ անունով:

2) **ՏԵՓԻԹԱՂ**, կամ **ԳԵՐԷԹՈՒԲԱՆ** է հիւսիսային և արեւմտեան կողմը, տեղը դարձվեր և դարձվում է, ինչպէս Թաւմիշի թաղը. տեղ դարուփոս ինչպէս Սլարօղկէն, և տեղ հաւասար, որ է ջրի կողմը: Եյս տեղ հին ժամանակը կային մի քանի տուն բնակիչք Վանքի և Սասալուրի ասացեալ թաղերումը, բայց քաղաքի քանդակուց

յետոյ 1795 թին մնաց անբնակ, իսկ հիմայ հասել է շինութիւնը մինչև Սէրայ, և օր ըստ օրէ աւելնում է, համարեա՝ թէ դարուփոս տեղերն էլ լլուեցան շինութիւններով:

3) ԽԵՐՓՈՒՂԻ ԳԻՒՂ՝ է արևելեան կողմը, քարափի դռն վերայ, դրութիւնն է դարիգուս և դարիվէր, տեղ տեղ էլ փոսեր, քարքարոտ և աւազոտ: Եյս անունը ստացել է Խարբուխ բառից: Պատմում են թէ, եթէ մէկը խարբուխ էր բնկնում, ամենում էր մէկ պատիկ նոր կուէ փարչ, մէկ ջուխտ խառակ մոմ, բլիթներ և տիկին* տանում էր քարափի դուխը, փառում էր մոմը, և միւս բաները թողնում էր այն տեղ, այժմ ևս այդ սնտապաշտութիւնը կայ դահիկ մարդկանց մէջ, բայց ի՞նչ անես, որ օգուտ է տալի, որովհետև մինչի քարափի դուխը գնալը, ճանապարհին քրտնում է և հագը կորչում: Խարբուխի գեղի գլխին է Ղօրչաղալայ փոքրիկ բուրձը, որ շինել է վերջին Հերակլ թաղաւորը. ծեր մարդիկ պատմում են, թէ Նարիդալի բանալեքը Թուրքերի ձեռին էր, մէկ օր, Թուրքերը մոնում են բերդը և փահում, ապստամբութեան նշան ցոյց տալով՝ Հերակլ թաղաւորը իմանալով այս, սկսում է Մէտէխից, ցել զարբազանները բերդի վերայ, բայց բերդը բարձր լինելով քան ՎՄէտէխինը չեն ներդարձում գիւլլէքը, փան որոյ զարբազանները դուրս է տանում նստաիկներով Աուր գետից և սարքում է Ղօրչաղալի վերայ, որ տեղից նեղացնում է Թուրքերին և բերդի բանալեքները յետ է տանում, այս պատճառաւ շինում է այն տեղ բրջեր և անսանում է Ղօրչաղալայ: Խարբուխ գեղի հիսիսային և արևելեան կողմի այգիք են, որք լլուել են շինութիւններով և հասել է մինչի Տիւրէմի գամօկ տաացիալ տեղը, օր է այգին և մեծածախ աները Հայազի ագնիւ Միրզոյեանցից, և նրանից գէնը շինութեան տեղ չը-

* Տիկին՝ կնշանակէ շորից շինած տղայի կամ աղջկայ փոքր պատիկը:

կայ, այլ մէկ կողմը ջուրն է, միւս կողմը լեռ քարափը և մէջ տեղը քարվանի ճանապարհը: Խարբուխի գեղի ցած է Խալաթ գահ ստացեալ տեղը, ուր հիմայ շինած է Թիֆլիզու Տամոֆայն, որի զրութիւնն է բարձր և տափարակ. Այսաց թաղաւորները այս տեղ կվարձատրէին արժանաւոր մարդկանց, տալով խալաթներ:

4) Նարիդալի արեւելեան կողմը բաղնիսների մօտ, գետի ափը է Սէյ գահատ ստացեալ հին շրջակայն, ուր բնակւելիս են եղած Սէյիդներ, Պարսից և Օսմանցոց տէրութեան ժամանակը, և նրանք էին կառավարիչներ կամ փոխանորդներ իրանց տէրութեան և զօրքի ղլխաւորներ: Այժմ բնակվում են Հայք և մէկ երկու տուն տաճիկ: Շիայի սէյիդներից մնացած կան մի քանիսը, որք ստանում են և այսօր իրանց հաւատակիցներից ապրուստը, ըստ սովորութեան:

5) ՀԱԼՈՒՆԻՄ, է գէպի հիւսիս բարձր և տափարակ տեղ: Հալուարար է բառ վրացերէն ճგფდბა, և նշանակէ բարձրանա տափը, կամ գէպի զաշար բարձրանալ: Այս տեղ հին ժամանակին բերդ է եղած, որ այժմ բոլորովին քանդւած է և տւերակը միայն է երևում: Սրա շինութիւնը ոմանք տալիս են Մարնեթիսին, որ առաջին թագաւոր էր Բաղրատունեաց ցեղից, ոմանք, Ռոստոմ թագաւորին և ոմանք Ալիթմանի Գորգտալանին, վասն որոյ և չըկայ ստոյգ տեղեկութիւն:

Հերակլ թագաւորի կին Գարեջան թագուհին շինելուտ 1790 թւին շիրաչեանի գլխին քարափի վերայ փոքրիկ բերդ և մէջը եկեղեցի իրա անունով Գարեայ, որ այժմ կոչվում է Անք Պայծառակերպութեան: Հալուարարու բնակիչները են Արեւանի նահանգից, զորս 1752 թւին տեղափոխեց Թամրազ թագաւորը Այսաց, երբ Ալաւ խանին յաղթեց և քշեց Արեւանից մինչև Նախիջևան: Յետոյ վերաբնակեցան և Շամքունցի Հայք, իսկ Ռուսաց կառավարութեան ժամանակը որպէս Թիֆլիզու մօտիկ գե-

ղերից , նոյնպէս Վաղարշու , Շամշադինու և Սոմխէթի գեղերից վերաբնակեցան թէ Հայք և թէ Արացիք , և լըւեցաւ Հաւաքարի դաշտի ընդարձակութիւնը բնակիչներով , և հասել է մինչի Նաւթլուխ ասացեալ գիւղը : Աուր գետի ձախ կողմը բարձրացած է միակտուր լեռ քարափ , որի վերայ հնուց եղել է բրջեր լեռնականներու արշաւանքներին դէմ առնելու , ուր Ռուսք շինեցին բերդ , և կոչուում է Մետեխսկի գամօկ . Սրա մէջը կայ եկեղեցի Արաց , որի ձախակողմեան խորանուփն ամրոպած է մեծին Արդան Մամիկոնեանի դստեր Շուշանիկի մարմինը :

6) 1819 թւին եկան Ալիբեկբեկի զաղթականները , որոց մէկ մասը բնակեցաւ Ղիզուբայ Մուշտէիղի այգում , և մէկ մասը գետի վերայ քաղաքի հիւսիսային կողմը : Սրանք , նոր եկած ժամանակը աղքատ էին , բայց հիմա իրանց անդադար աշխատութեամբը հարստացան և մեծ փող են վաստակում : Նմանապէս մօտիկ ժամանակիս վերաբնակեցան այն տեղ և Մալականներ , և ջրի ավր , որ կոչվում է Սաղ , լըւեցաւ շինութիւններով և բնակիչներով :

7) Այս զաղթականներից բարձր է Չուղուրէթը , որի հարաւային կողմն է ձոր , և կոչվում է Սուրբ Արապետի խէվ : Այս ձորը Արաց թագաւորութեան ժամանակը Աէկլու բնակարան էր , և այն կողմի բնակիչները եթէ 10 կամ 15 զինուորւած մարդիկ չէին հաւաքւիլ միասին , Աէկլու ահիցը չէին կարող զալքաղաք , նմանապէս և քաղաքացիք՝ դէպ ի նրանց : Ահա Արաստանի մայրաքաղաքի վերջին թշաւութիւնը որ թշնամին թագաւորի պալատին դէմնդէմն էր բռն դրած , և չէին կարացել նրա ոտքը կտրել , սրանով հեշտ կարել է հասկանալ Թիֆլիզու անցեալ ողորմելի վիճակը : Թիֆլիզեցի մէկ պառաւ կին , որ իմ շոր լւանողն էր , մէկ օր առաւօտն եկաւ մօտս , մտիկ տւաւ պատուհանից դէպ ի Սաղը , տեսաւ շինութիւններ , և ուղտաներու քարվան , և աշխ քաշելով ասաւ՝ „Փառք

Քիզ Աստուծ , վուր հիմի դինջ ինք , ու Սաղի վրա շինու-
թիւննիր իմ տէհնում , ուղաանէրու քարվան , խալի , առու-
տուր , Աստուծ հաստատ պահէ Ուու թաքաւուրի թախար ,
նրա թուրը կտրուկ անէ :— Հարցրի ես , մա'յր , ի՞նչ կայ ին-
չի՞ համար ես տտում . առաւ պառաւը , թէ՛ , վուրթի , չիս
գիդի , էն սուբ Աարապիտի խէվը (ձորը) Լէզզու բունակալ
էր , աքա ո՞վ կարէր մէնակ Սաղը դնալ , ան Աուկիւ , օրով
ցերեկով սըպանում էին , թաշնում էին , դերի էին տանում ,
տէրուտիրական չունէինք : Մէ օր մէ նիրկարար մարթ շիւէ-
քը տանում է ու փռում է Սաղի վրա , վուր ցամքի , ինքն
էլ նուր կարմընջի բըրջի վրա կանգնած մախի է տալի , ծուն-
կալ Լէզզեքը տեհնելով շիւէքը , դուս ին վազում խէվէմէն ,
գալիս ին ու դիւի մէտի մօզ են անում ու տանում , շիւէքու
տէրը վէրէվէմէն ձէն է տալի , ծայղէթ , ծայղէթ , ցխրա ,
ցխրա աղլիս , (տարէ՛ք , տարէ՛ք , ինն ինն դազ է) միթամ
թէ շիւի թօփը տասը գազանուց պիտի , ու Լէզզեն ինը գա-
զանուցը լայիզ չի անի տանելու , նրա գլխի պատուէլը գի-
դենայ , հնդուր չտարան : Աւուրթի ջա՛ն , միր նիդուլթինը ա-
ռաջվայ ժամանակը վո՞րն ասիմ , թէ ի՞նչ նիդուլթենի մէջն
է էլի քաղաքը : Աստուծ հաստատ պահէ Ուու թաքաւու-
րին միզ համա , իմ կինարմատ տիդս իլեկը ձեռիս մանելով ,
թէզուկ թաւրիդ կեհամ , ու չիմ վախէնա , հիմի գտակըդ
քէշը կօտրէ վուրթէնը դուզիս , հիթէնը գնա : Լըրէկէ խանը
մինձ պատիւ էր տալի Հայերուն , Փօրըցի մինձ Տէր Աը-
հակը , ու թէլաւեցի Տէր Բաղդասարի մամա (հայր) Տէր
Սարգիսը , վուր զուքէին քաղաք , մէկը աջ կուզմը կու նըս-
տէր , մէկը ձախ կուզմը պարնինը , նրանցմէն ցածր թաւաղ-
նիրը , նրանք հնէնց պատիւ ունէին , իրանք էլ ախուզախով
մարդիք էին , ամա Փօրըցի Տէր Աըհակիմէն ու Տէր Բաղ-
դասարիմէն նրանց պէս օչով դուս չեկաւ . Լըրէկէ խանը մէ
վախա հազար մարդով գնում է Արենու վրա կոււի , ու գիր է
գրում հստի , վուր աղօթք անին , Մէտէխի էգէդեցումը պա-

տարագ ին անում, Արացիք ու Հայիրն էլ մօզ էլած ին էն-
դի, էդ վախար Գօրու մինձ Տէր Արհակը էտաի է ըլում,
ու կանգնում է էդէղեցումը քարոյ է տալի, լաւ փառք ու
բէրնով, խալի բըղըղալի աղօթք ին անում, Քաթալիկոսը
իմանում է, վուր Հայու տէրտէրը Արացու էգէղեցումը քա-
րոյ է տալի, հրամայում է միրուքը զըզզզել. Հայիրը շատ
չարանում ին էս բանի համա: Իրէկէ խանը ախտում է
դուշմին, դիր է գրում Գէդօփլին (Թագուհուն), թէ փլան
օրը դալիս իմ: Քաղքի մէլէքը. (Մէհրուդենց ազգէմէն կու-
լէր) հրամայում է վուր դուքնիրը կողպին փունչ մէ Հայ
առաջ չը գնայ: Իրէկէ խանը վուր մօզ է կէտում քախկին,
տէհնում է վուր փունչ մէլէքը կայ, փունչ քախկիք, իժում
ինքն իրան ասում է թէ, հալբաթ, իմ տան գլխին մէ բան
կայ, վուր օշով առաջ էէկաւ, ձին քշած գնում է տուն, տեհ-
նում է զիփունանցը սաղ սալամաթ, կանչում է մէլէքին, ու
հարցնում, թէ էս ի՞նչ բան է, — մէլէքն ասում է թէ, Գօ-
րըցի Տէր Արհակը Մէտէխումը քարոյ ասաւ, վուր քիզ
համա աղօթք անին, ու քու Քաթալիկոս աղպէրը միրուքը
պրոկիլ տաւ, — վո՞ւր օրը, — փլան օրը, ու փլան սհաթին, —
Պարունը ասում է թէ հէնց էդ օրը, էդ սհաթին կոտրեցի
դուշմին, ու քշեցի, ու շատուշատ բարգանում է Քաթա-
լիկոսի արարմունքի վրա, թէ նա վո՞ւնց համարձակեցաւ
իմ էրդօու (հաւատարիմ) տէրտէրին էդ անիլ: Իս խօսելու-
մը խաբար ին տալի թէ Քաթալիկոսը դալիս է, Իրէկէ
Պարունը ջալդ (չուտով) մէ փընջան զահվայ է դուս զըր-
կում, ու հրամայում է, վուր սանդըխտի գլխին իրան տան
խմէ ու գնայ, էլ իր էրեսը չը տէհնէ: Քաթալիկոսը, վուր
էս խօսքը լսում է, դլուխը կոացրած՝ մըմըմթալի քաշ-
վում է իր տուն: Եբա վուրթի, էն վախտվայ իրիցնիրը ինչ
պատիւ ին ունէցի, թէ թաքաւուրի մօտ, թէ մինձամինձնէ-
րու մօտ, դրուստ է, աւելի կարդալ չէին դիտի, ամա զախ
ունէին, խալիսին ձեռումը բռնած ունէին: Ո՞ւր ին վա-
ղուցվան իրիցնիրը“:

8) **ԿՈՒԿԻՆՅ**, սահմանակից է **Չուղուրէթին**. սրանք են բնական **Մենցիք**, որ գաղթելով այս կողմը բնակեւել են **Սոմէթումը**, **Օինճղարօ** գեղումը, բայց նեղանալով վերջին ժամանակներումը **Լէկերու ձեռքից** անդափոխվում են **Թիֆլիզ** **Աուր** գետի **Հիւսիսային** կողմը գաշտի վերայ: **Այս** գեղը արժանայիշատակ կնեալ **Աջօնցովի** **Հոգացողութեամբ**. **Համարեա՝** թէ երկու վերս երկայնութեամբ մեծացաւ, և շինւեցան եւրոպական ձևով տներ, և **Թիֆլիզեցու** շատերը: Նոյնպէս **Հաւաքարցւոց** և **Չուղուրէթեցւոց՝** տներ շինեցին որ բուն քաղաքից աւելի պայծառ է, թէ անդադրութեամբ, թէ լայն ճանապարհներով և թէ շինութիւններով:

9) **ՆԵԼԻԹՎՈՒՍ**, է **Աուր** գետի **Հիւսիսային** կողմը, բնդարձակ գաշտի վերայ: **Այս** տնուներ ստացել է նաւթի աղբիւրներից, որ գետի վերայ քարափից դուրս է գալի: **Այս** տեղը լըւեցաւ բնակիչներով **Ռուսաց** ամուսնաւոր զինւորներու, և ապա **Ռուս** աստիճանաւորներու, **Հայք** և **Արաքիք** ևս վերաբնակեցան: **Աստ** է զինւորական **Հիւանդանոցը** և **Կոմիտարիատը**:

Ահա այս ինն շրջակայքները, որ **Արաց** թաղաւորութեան ժամանակը անդ անդ տասն կամ քսան տուն բնակիչներ հազիւ կային, տեղ անդ էլ ամենեւին չկար՝ թշնամեաց ահիցը, այժմ լըւած է բազմութենով և օրէ ցօր շատանալով առաջ են տանում շինութիւնները: **Ում** շնորհն է այս, և թէ ոչ **Ռուսաց** հօր թաղաւորութեան:

Բ. Զ. Բ. Ե. Բ

Թիֆլիզու մէջ տեղը անցնում է **ԿՈՒՐ** գետը, և բնակիչները միայն այս ջուրն են զործածում: **Արա** երկու կողմը շատ ջրաղացներ կան, որ պատկանում են **Հայոց** և **Սալականներուն**: **Մեծրեային** և **ձրնային** ժամանակը շատ է մեծանում և բաւական վնաս է առլի **Սաղի** վերայ եղած շինութեանցը, քանդում է ջրաղացներ, քշում է լաստեր (առ-

փեր), չորքոտանի տաղանք, նա և մարդկերանց, մէկ խօսքով ինչ բերանն է ընկնում կուլ է տալիս: Եւս գետը ոչինչ ոգուտ չէ տալիս՝ բացի շինութեան գերաններից, որ բերում են Քարթլուց, սրանից ջուր են վեր առնում չարխերով Օրթածալի, Դրսիճալի և Դիդուբու այգիքը: Սա ունի անուշ շահամ ձկներ, որք են փիշխուլ, կապուտ, ծանառ, դոճա, օրագուլ և լօքօ: Զուրը պատահնում է Արաց եկեղեցուն, և տալիս են իջարով ձկնորաներին: Թիֆլիզցիք, խիստ շատ են սիրում ձկնեղենը, աւելի թափայ ձուկը, որովհետեւ գինու մազայ է, վասն որոյ ինչքան որ շատ էլ լինի, թանկ են ծախում, մէկ խօսքով, հոտեցնում են, և ծածուկ գէն են ածում, բայց զինը չեն ցածացնում:

Բացի Աուր գետից, էլ չկայ մեծ գետ, այլ մանր գետակներ, որք են, 1) Ահրայի գետակն, սա ունի մանր ձուկն և ջրում է Ահրայի այգիքը: Ահրայ անունը առել է Իվէրիայ անունից, որ Արաստանին ինչպէս առաջ, նոյնպէս և հիմայ ասում են Իվէրիա, մեր պատմութեանց մէջ մի և նոյն անունը դանում ենք շատ տեղ. և այս գետակը եղել է սահման Հայաստանի և Արաստանի, ըստ որում Ահրայ գետից գէպ ի հարաւ կոչւում է Սօմխէթ, այսինքն, Սամխրէթի, որէ հարաւ, որին տիրել են Հայք, և Հայոց ժողովուրդ են բնակվում մեծ մասամբ, և Հայոց իշխանութեան ներքոյ է եղել: Թէպէս Հայոց պատմութեանը մօտիկ տալով կարողանի Արաստանին, ըստ որում Քարթլոս շինեց Որբէթը, որէ Օփրէթ, ուր այժմ բնակվում են Յոյնք, բայց Չամչեանը առնելով Ստեփանոսի Ուսպելեանց պատմութեանց, այսպէս է գրում (եր. 67) թէ՝ „Իսկ Քարթլոս միւս եղբայր Հայկայ գնաց յայլ կողմն հիւսիսոյ իլեառն որ կոչի Երմուղ, և անդ շինեաց իւր տուն և ամրոց, զոր կոչեաց ՈՐԲԷԹ յանուն կրտսեր որդւոյ իւրոյ, որ և այժմ Շամչեան կոչի“: Եւս բանը ինչպէս երևում է սխալ է. պատճառ որ, Որբէթը, հիմա գիւղ է և ասվում է Օփրէթ, սը-

րանից կէսօրեայ ճանապարհ հեռու է Շամշուլդէ բերդը, որ Սրաց լեզուով նշանակում է երեք նեա, այսինքն սամիշվիլդի: Ուրեմն Որբէթն ու Շամշուլդէն ջուկ ջուկ են:

2) Ծաւկիսու զեռակն, որի փոքր մասը գալիս է Սօլօլակի վերայ և ջրում է այն տեղի այգիքը, իսկ մնացեալը Դաբախանի վերայ և ջրում է Խարբուխի և Սէյգաբատի այգիքը: 3) Շինդիսու, սա ջրում է Արծանխու այգիքը: Եյս ջրերը չեն գործածւում խմելու համար, և թէպէտ տեղ տեղ կան աղբիւրներ, բայց աղի են և ջուր չլինելու պատճառաւ՝ ճանապարհորդները գործ են ածում, որք են՝ Տէր Նիկողոսենց աղբիւրը, Արծանխու ճանապարհին: Ծիրանաւորի և Ուլուբուլաղ: Թիֆլիզ քաղաքումը Սօլօլակի թաղումը կայ մէկ հատ աղբիւր Հայազգի Պ. Գուրգէն Տէր Միքայէլեանցի տան սրահումը՝ որ բղխում է քարափից և միշտ գործ են ածում նրա ջուրը մօտիկ և հեռու դրացիքը, նա և խմելու:

Առսակալ Գնեւրալ Օախնֆանաւերի Բարօն Բոյէնը, Թիֆլիզ քաղաքը պայծառացնելու և ժողովրդեան հարկաւորութեան համար, առաջարկութիւն արեց, որ քաղաքից դուրս եղած աղբիւրների ջրերը, ով որ իրա ծախսով քաղաք բերէ նշանակած տեղերը, պարզ և կտտանայ պարանոցի ոսկեայ մեդալ: Եյդ պարզեաները շարժեցին ոմանց փառասիրութիւնը և բերին ջրեր՝ զանազան տեղերից և շինեցին աւազաններ մինչև 15 հատ, և ստացան մեդալները, բայց տասներկուսը ցամքեցան և երեքն ունին ջուր:

Բացի սառը ջրերից, կան և տաք ջրեր հին քաղաքի հարաւից արևելք, որոց վերայ շինւած են բաղանիսներ, որք են՝

1. Մէլեքենց, որ պատկանի Հայկազն իշխան Բէհբուդեանց, և զլիսաւորն է բոլոր բաղնիսների մէջ, թէ շինութենով և թէ ջրերով:

2. Էյլանենց, որ հիմայ կպտկանի Հայ ազնւական Դաւիթ Թամամշեանցին և Լատինադաւան ազնիւ Յակոբ Օւլբալովին:

3. Արքիէրի, պատկանեալ Աջաց հոգեւոր իշխանութեան :
4. Մէյթրենց, որ կապականի այժմ վանազան անձանց ընկերութեամբ :
5. Բերդի, պատկանեալ Աջաց իշխան (Օրբելեան—Ջամբակութեանց :
6. Ալեխանենց :
7. Թամամշենց, նոյնպէս ազնիւ Պաւլիթ Թամամշեանցին :
8. Միրզոյենց, ազնիւ Պէորգն Միրզոյեանց իրա տան հիւսիսային կողմը շինեց փոքր բաղնիս Խարբուխի գեղումը :

Այս բաղնիսներից միայն Բերդի բաղնիսն է կանանց, և ամենքն էլ բացի հասարակաց լացարաններից ունին և առանձին առանձին բաղնիքներ երկու կամ երեք, (ղօրուղ) : Տաք ջրերը մեծ օգուտ են ապրիս բնակիչներու առողջութեանը, եթէ ո՛չ՝ ստորին կարգի մարդիք, որք չափից աւելի խմիչք են դործածում և անպիտան կերակուրներ են ուտում, որ վնասակար են աղիքներին ու ստամոքսը դժւարութեամբ է մարսում, պիտի յառաջ գար կուրծքի և ստամոքսի տկարութիւն և ուրիշ ցաւեր, իսկ նրանց մէջ չեն երևում այս հիւանդութիւնները, ուստի հաւանական է կարծել, թէ հանքային ջրերը ոչնչացնում են այս տկարութիւնները նրանց ստամոքսի մէջ :

Շարունակեցի :

ՀԲԸԺԵՇՏ ԱՐԵՎԻԼԻ

— Մ'նաք բարեաւ :

Չորք և Հովիտք , Լերինք և Բլուրք անձկութեան ,

— Մ'նաք բարեաւ :

Աստնջական իմ վեհ սերունդ մարդկութեան ,

1. Արհեռանամ ահա գրկացդ հիւրընկալ
Գառնալ ձմրանն բնակութիւնս , ուր երբ որ
Ամրան բացւին դռներն ուրախ և զւարթ
Գամ վերստին ձեզ աւետել շրջան նոր :
2. Պանդուխտ եմ ես օտար երկիր թափառող ,
Չունիմ ո՛չ տուն , ո՛չ բոյն , ո՛չ կայք Հայաստուն ,
Հալածական դառն հողմերի հովերէն՝
Շրջիմ թէ ո՛ւր սրտիս դանեմ վայր սիրուն :
3. Ապրին՝ այք որ օտարութեանս ցաւադին
Արեւկցելով զիս կընդունեն բարեպէս ,
Ապրին՝ այք որ տխուր սրտիս հառաչանք՝
Սփոփելով զիս ազատեն հոգսերէս :
4. Մ'նացէք ողջամբ , ահա մեկնիմ ես ձեզմէ ,
Օտար երկիր ձեզ անձանօթ ես կերթամ :
Անդհնել զբոյն իմ անհաստատ ու դարնան
Չեզրնկերել ես կրտսնամ միւս անգամ :
5. Գնաս բարեաւ , յաջողութիւն կմաղթեմ
Քեզ արագիւլ ամրան ընկեր հարազատ .
Բայց մի՛ մոռնար զողջոյն որդւոցս տարագիր ,
Տանել փութով դէպ յարեւել Այրարատ :
6. Չե՞ս մի զիտեր՝ պանդխտիս բարեկամ ,
Որ հոն մայր մը , խեղճ՝ մայր մը՝ ունիմ անձկայրեաց ,
Լայ և ողբաց բոլոր օրերն իմ կեանքին ,
Արօտս աչքին , հառաչք սրտին չեն դադրած :

Ի. Բ.

ՀԱՅԿԱՍՏԵՆԻ
ԾՈՒՎԱՅԻՆ ՃԼՆԵՊԱՐՀԻ
ԵՒ
ԼՄՆՐԻՎԱՅԻ ԳԻՒՏԸ.

Շարադրեաց

Թ Ո Վ Մ Ե Ս

Հնգկաստանի ծովային ճանապարհի գիւտը :

Աշխարհիս ամենամեծ մասը Ասիայն է, որ զանվում է արևելեան կիսագնդումը, ու Աւրոպայի հետ միասին մի ցամաք է կազմում, այնպէս որ սոցանից վերջինը ձևանում է իբրև մի թերակղզի, կամ թէ յիշեալ ցամաքի արևմտեան մասը : Համարեա՝ թէ Ասիայի մէջ տեղը—հարաւային լեռնային մասը, մի ժամանակ մարդկային սեռի օրօրոցն էր : Այս տեղ են կատարւել հին աշխարհի մեծամեծ պատմաբանական փոխոխութիւնները : Այն ժամանակ արդէն Ասիայի տէրութիւնները բաւականին լուսաւորւած էին, մինչդեռ արևմտեան ժողովրդի մէջ նոր էր սկսւել ծագել լուսաւորութեան սկզբունքը : Արկրագնտի այս մասի խորքերից տարածւեցաւ ճշմարիտ Աստուծոյ ուսումը. այս տեղից Աբրահամ իրա ժողովրդով ուղևորեցաւ դէպ ի արևմուտք Աւետեաց

երկիրը, վերջապէս այս տեղ Ասիայի, Եւրոպայի և Ափրիկայի սահմանումը Յիսուս Քրիստոս վարդապետեց իւր բարձր ճշմարտութիւնները:

Ամենայն մտածող և քննող մարդոյ համար, այս աշխարհիս մասը երևելի նշանակութիւն ունի: Այնու ամենայնիւ նորա միջին երկիրները, նոյնպէս և նորա արևելեան, հարաւային և հիւսիսային սահմանները համարեա՛ թէ լուսաւորեալ Եւրոպային յայտնի չէին: Աղէքսանդր Մակեդոնացոյ Ե. արշաւանքները համարեա՛ թէ մուսացութեան տակ էին ընկել: Իսկ միջին դարերում՝ վայրենի ցեղեր յանդերձնաբար յարձակելով դէպ ի Եւրոպայ և մանաւորապէս աւերելով նրան՝ պցեցին ճանապարհորդների վերայ երկիւղ և նուազեցրին նրանց ցանկութիւնները խորը մանեղ երկրագնաի այս մասի մէջ: Վատկից ծովի հիւսիսային ափերից ասիական վրանաբնակները (որձա) յարձակվում էին: Հոնք Ասիայից դուրս գալով աւերում էին Եւրոպան, իսկ խաչակրաց ժամանակներումը Եւրոպացւոց արիւնը ուռոյեց ասիական դաշտերը: Յիրաւի՝ թէ և Եւրոպան մի քանի առևտրական յարաբերութիւններ ունէր արևելեան հարաւային Ասիայի և իւր բերքերով հարուստ Հնդկաստանի հետ, սակայն այս յարաբերութիւնները կատարվում էին քսո մեծի մասին Եւրոպեցիի ձեռքով, ուրեմն չէին կարող լինել Եւրոպացւոց համար այնպէս արդիւնաւոր և օգտակար, ինչպէս եթէ իրանք կատարէին անմիջապէս իրանց ձեռքով այդ վաճառականութիւնը, ու իրանք տեսնէին այս կողմերը: Բայց և դէպ ի Հնդկաստան ճանապարհորդութիւնն էլ Եւրոպացւոց համար երկարատև, երկիւղալի և թանկ էին նստում: Այս ժամանակում ծովազնաց Հենրիկոն, Պորթուգալացւոց Յովհաննէս թագաւորի որդուն, որ բնութենից իրան անձը նւիրել էր արհեստների և հետաքննութեան, մի բարեպաշտ հմուտ ընկաւ, թէ արդեօք չէ՞ կարելի Ափրիկայի չորս կողմը պարտելով Հնդկաստանի համար բանալ ծովային ճանապարհ:

Նորա միջի այդ գոյացած իդէայի (գաղափարի) կատարելագործելուն շատ օգնեցին մատեմատիկայի և աշխարհագրութեան հիմնական տեղեկութիւնները: Իրաւ, թէ և այս գործառնութիւնը հիմնական աշխարհագրութեան և նորա քարտէզների դրութեան հետ համեմատելով չունի մի առանձին նշանակութիւն, բայց այս չափազանց դժուար էր այն դարում, երբ չկային ոչ մի այդպիսի օգնող միջոցներ այլ և ընդհանրապէս բնաւին ո՛չ մի տեղեկութիւն Ափրիկայի երկայնութեան և լայնութեան մասին: Այսպիսի դործը կարող էր յանձն առնուլ միայն այնպիսի մարդ՝ ինչպէս Հենրիկոս Պրինցը: Միայն այսպիսի սաստիկ եռանդոտ (էներգիական) մարդը ունեցաւ կարողութիւն իւր բոլոր կենաց ընթացքումը սիրով հետամուտ լինել այս մեծ գիտաւորութեանը:

Այս բանը յանձն առան կատարելու Յովհաննէս Թաւաթրի երկու պալատական ասպետները Պօնգալէս Խարկոն և Տրիստան Ալպը, որոց շուտով յաջողեց գտնել Պորտուգալիոյ կողմէն 1418-ին: Հետեւեալ տարումը նրանք ձեռնարկեցին անել երկրորդ ճանապարհորդութիւնը, և գտան Մադերայ կղզին: Բայց այդ ճանապարհորդութիւնը շատ դժուար էր, որովհետեւ նաւաւարները վախենալով հասարակածի մօտ այրւելուց արեգական տաքութենից յետ դառան առաջ գնալուց: Մադերայ կղզին ծածկւած էր շատ թանձր անտառով: Մեր ծովադնացիները նրան այրեցին: Նա եօթն տարի շարունակաբար այրւում էր, մինչև որ բոլոր անտառը մոխիր դարձաւ: Այս մոխրի միջնորդութեամբ երկիրը շատ պարզապէս դարձաւ.—ինչ որ ցանում էին բոլորն էլ լաւ էր բուսնում: Եւ ներկայ ժամանակումն էլ այս երկիրը երեւելի է իրան թունդ գինով, որ կանչւում է նորա անունով Մադերեան գինի: Այս կղզին երեւելի է նմանապէս կանաքեան շաքարով:

Պորտո—Սանտոն և Մադերան Պորթուգալացոց գաղ-

Թականոցներ զարձան: Բայց Հենրիկոսը շատ արիութեամբ դէմ կացաւ իրա բոլոր ձեռնարկած յառաջադիմութեան հետ, որ կարողացաւ այս գործը շարունակել, այրեցեալ դօտուց վախեցող նաւավարների երկիւղը և անբաւականութիւնը փառատելով: Նա 1432 թին Պալիանէսի առաջնորդութեամբ մի ուրիշ նաւ ուղարկեց, որին յանձնած էր շարունակել գիւտը Ափրիկայի ափերից սկսած: Սա կարողացաւ շուտով Բայազորի գլուխը պտտել:

Այս մեծագործութիւնը մի ընդհանրական ուրախութիւն պատճառեց: Նորա փառքը հասաւ մինչև այն տափձանի, որ Պապը կոնդակ դրեց, որով սեպհականացան Պորթուգալացոց յատկապէս իրաւունքները, իրանց գտած երկիրների վերայ մինչև Հնդկաստան:

Սեր ծովագնացները իրանց ճանապարհորդութիւնը շարունակելով, դուրս եկան ցամաք Ափրիկայի արեւմտեան ափումը. և իրանց հրացաններով հետ ածին իւրեանց հակառակող վայրենի մարդկանցը:

Այս տեղ սպանեցին նմանապէս ծովի որթեր (тюлень) որոց մորթիքն իրանց համարձակ ճանապարհորդութեան միակ վարձատրութեան փոխարէն եղան: 1442-ին Պորթուգալցիք այս տեղից դուրս բերին այն Նեգրոսներին, որք շատ բաներով էին գերազանցում հիւսիսային Ափրիկայի բնակիչներին: Մինչև անգամ իրանց արտաբերեց տեսքով զարմացրին բոլոր Լեբանանը: Որովհետև Պորթուգալցիք Նեգրոսների հետ Ափրիկայից բերում էին նմանապէս ոսկու աւազ, դորա համար էլ նրանք շուտով դադարեցրին շարունակել այս ճանապարհորդութիւնը: Ապա մեկնաւ մի նոր յանձնարարական ճանապարհորդութիւն (экспедиция) որ և Պորթուգալացոց յաջողեց զանել 1444-ին Բլանկոյի գլուխը. իսկ երկու տարուց յետոյ—1446-ին Վալարի գլուխը, ու այն կղզիները, որք դանտում են այս տեղից դէպ ի հիւսիսոյ արեւմուտքն, և նրա անունով կանչւում են Վալարի գլխոյ կղզիներ: Հեն-

լիկոս Պրինցը իւր մահից առաջ* լսեց ուրախութեամբ, որ իրա նաւերը հասել են մինչեւ Պփլնէին, որ տեղեց կարող էին հեշտութեամբ ճանապարհորդութիւնը շարունակել դէպ ի արեւելա-հարաւ:

Եսուրեան կզգէնները գտնելու հետ Պորթուգալց ոց Ղըվինէի կալուածները մի առանձին նշանակութիւն ունեցան: Ալերջին ժամանակներում Պփլնէի վաճառականութիւնը այնքան բարձրացաւ, մինչև որ Ֆերդինանդ Հորեց վեր առաւ այս երկիրը թագաւորեց, կալուածների համար 500 դուհաւ տով** (որ է 5857 ուոբլի, 50 կոպէկ):

Պորթուգալիք 1481 թւին այն տեղ այնքան զօրացան մինչև որ Մեդրոնների թագաւորի հետ գաշնակցութիւն հաստատեցին: Իսկ Պորթուգալցուց թագաւորը, որին Պապը այս նոր երկրի վերայ հաստատեց, ստացաւ տիտղոս Պփլինէի կառավարիչ:

Բայց ափսո՛ւ, որ Հենրիկուսի վախճանելուց յետոյ Էլֆանս V-ի թագաւորութեան ժամանակը զաղարեցրին Պրինցի սկսած ձեռնարկութիւնը: Բայց այս ժամանակումն էլ գտնւեցաւ մի այնպիսի ծովագնաց, որ անցնելով հասարակածը՝ հերքեց այն դարմանալի կարծիքները, որ ստում էին այրեցեալ գօտու ներքին մասի անմատչելի լինելուն համար: Յովհաննէս II թագաւորը նորոգեց Հենրիկոս Պրինցի պլանը և 1486 թուին հմուտ ծովագնաց Բարբուզլիմէոս Ղեասին յաջողեց հասնել Բարեյուսոյ գլխին և Եփրիկէի հարաւային ծայրին: Սարելի էր թէ այս համարձակ ծովագնացը այն ժամանակը հասնէր Հնդկաստան, եթէ նորա ճանապարհակիցները չհակառակէին, վախճանալով անձանօթ ծովումը սովամահ մեռնելուց:

Եյս գլխի ամենայարմար վաճառականութեան հարկա-

* Սխալմանեցաւ 1460 թւականին:

** „Սպանական դուհաւ“ ըսալ, ուրեալ 16 1/2 կոպէկ:

Լորութիւնը Եսիայի հետ առաջ Հօլանդացիները խմացան: 1652-ին նրանք վերեկան այս տեղ ամրոցներ շինեցին, ու լըրին բերդապահ զօրքերով:

Գործը մնաց այս դրութեան մէջ, մինչև որ 1806-ին, Բարեյուսոյ զլուխը Անգղիացւոց ձեռն ընկաւ, բայց Կոխները հարաւային Ափրիկայի տեղական բնակչաց—Աաֆֆրների և Հօտանտոսների հետ համարեալ թէ մինչև էս օր էլ չարունակուած են: Պորթուգալացւոց թաղաւոր Լամանուէլը իրան հայր Յովհաննէս II-ի հետ այս ճանապարհորդութիւնը եռանդով շարունակեց, ու Յուլիսի 9-ին 1497 թւին հմուածովադնաց Ալասիօ-դե-Պամայի իշխանութեամբ ուղարկեց մի նաւատորմիչ (ՓЛОТЪ), ցաւալին այն էր որ ընտրած էր մի անյարմար ժամանակ այս առաջարկութիւնը կատարելու, բայց նա էլի քաջութեամբ և համբերութեամբ կրեց այս գործը, հեռացրուց ծովային մրիկները, և իրան իշխանութեան հաւաակողներին:

Երեք նաւով և 160 մարդով իրան նախորդների գտած ծովը անցկենալով, Աոյեմբերի 7-ն գտաւ սուրբ Հեղինէի կղզին, իսկ նոյն ամսի 24-ն արդէն Ափրիկէի հարաւային ծայրին էր հասել, և Ղեկտեմբերի 8-ն այս ծայրը պտտելով Սոփալեան ափերով ուղևորեցաւ դէպ ի հիւսիսա-արևելք, այսինքն դէպ ի Սողանբէզ, Սոնկլաս և Սելեզ: Եյս երկիրներում սա գտաւ բաւականին լուսաւորեալ բնակիչներ (մահմետականներ) որք ծաղկած էին վաճառականութեամբ: Սողանբէկում և Սոնկլասում Ալասիօ-դե-Պաման կուեցաւ շատ վտանգների հետ: Բայց Էնգուր համար էլ ճէլենկտացւոց թագաւորը ո՛չ թէ միայն բարեկամաբար ընդունեց նրան, այլ և տուեց մի առաջնորդ (ЛОЦСАНТ), որ Պորթուգալացւոց նաւակները անցկացրուց Ովկիանոսից 700 մղոն, ուղղակի դէպի Վալկաթայի նաւահանգիստը, որ Մալաբարեան ափերքի մօտ է, որ տեղ Պաման հասաւ Մայիսի 19-ն 1498 թուին 10 ամիս ճանապարհորդելուց յետոյ:

Այսպէս ուրեմն երևելի Հնդկաստանի ծովային ճանապարհը գտնուեց, որի մասին ճանապարհորդները այնքան խօսում էին : Ուրախակից հրացանները շնորհաւորեցին նրանց ցանկացած ափը, որ տեղ շուտով էլ վերեկան մեր Պորթուգալիք : Ի՞նչ քան զարմացան Աւրուպացիք, երբ որ Հընդկաստանի մէջ դասն հարուստ վաճառականութիւն, գործարաններ և ուրիշ յիշատակարաններ, որք վկայում էին բնակիչների կրթութեան մասին : Մի Տունիսեսաի Մալը, որ վաճառականութեան մասին կենում էր այս տեղ, և որ զիտէր Սպանիերէն, շատ օգնութիւն արաւ նորեկներին՝ թէ խորհրդով և թիւ ամենահարկաւոր տեղեկութիւններով :

Բայց մեր ծովագնացների հեռեկեւոց առաջ նոցա զրտած ճանապարհով, ասենք մի քանի խօսք այս հռչակաւոր երկրի վերայ :

Հնդկաստանը գտնվում է Ասիայի հարաւումը, որ պարունակում է երկու մեծ թերակղզիներ : Երևելեան և Երևմտեան Հնդկաստանը նոյնպէս և իրանց պատկանած կղզիներով և երկրներով ապրածվում են 125,000 քառակուսի մղոն, որ տեղ կան 123,000,000 բնակիչներ : Երևելեան Հնդկաստանը հիւսիսային կողմից պատած է աշխարհի ամենաբարձր լեռներով Հիմալայեան և Զինացեոյ կայսերութեան հիւսիսային մասերով : Հնդկաստանի երկու թերակղզիքն էլ, նամանաւանդ Առաջնախաղաց Հնդկաստանը ծածկուած են հաւասար բարձրաւանդակութիւններով :

Զնայելով հողի զանազանութեանը, այս երկիրը ընդհանրապէս նշանաւոր է իրա պտղաւորութեամբ, մանաւանդ Պանդէս գետի ընդարձակ դաշտավայրը, որ գտնվում է Հնդկաստանի հիւսիսային արևելեան մասումը : Հիմալայեան լեռները աշխարհի լեռներից ամենաբարձր են : Նրանց Պաւլապիքը պաղաթը ծովի մոկերեւութից մինչև 26,500 անդդեկան ունաչափ է : Այս երկրի կլիման առհասարակ տաք, կամ լուռ ևս տաք, շատ ջերմ է : Բայց այնու ամենայնև

տեղի բարձրաւանդակութենից կլիման բաւականին բարեխառ-
նրվում է: Չմեռը, որ միայն պատահում է Հիմալայի հո-
վիտներում շարունակվում է միայն երեք ամիս, իսկ թերակղ-
զու դաշտերում փոխանակ ձմեռուտան սաստիկ և երկարատև
անձրև է լինում: Ամառնային տօթը, շատ անգամ՝ սաստիկ
է լինում, այդ օտարականների համար մահացուցիչ է: Բը-
նութիւնը այս տեղ շատ հարուստ է:

Անդանիների տեսակները Հնդկաստանի մէջ զանազան-
վում են մի և նոյն տեսակներից, որք Ափրիկայումն են: Այն
տեղ (Հնդկաստանում) գտնվում են փղեր, ունգեղջիւրներ,
վագրեր, եղջիւրներ, ընձառիւծներ, գազելներ, կաշմիրու այ-
ծեր, եզներ (ձիբոն) վայրենի գոմէշներ, կապիկներ, վամ-
փիւռներ և շատ թիւնաւոր՝ օձեր, հսկայ խեցապատեան կը-
րիաներ, ձիաներ, և բոլոր ընտանի կենդանիներ, հոյակապ
թռչուններ, և վերջապէս մարդարտեայ խեցեմորթներ: Բու-
սական մասը շատ հարուստ է, բացի հացեղէն բոյսերից, այս
տեղ գտնւում են շատ համեմունքներ, զոր օրինակ՝ պղպեղ,
կոճապղպեղ (ИМБОРІЯ), դարիչին, նմանապէս բամբակ և
լեզակ: Մետաղներից գտնվում են ոսկի, անագ և պղինձ.
Թանկագին քարերից, աւելի քան, յակինթներ և շափրղու-
ներ: Մէկ խօսքով Հնդկաստանը աշխարհիս ամենահարուստ
գանձն է, որի հետ շատ սակաւ երկիրներ կարող են համե-
մատուիլ: Այս պատճառով էլ այն տեղի բնակիչները բազ-
մաթիւ են և ձօխ, առարկայից վաճառականութիւնը շատ
ընդարձակ է: Մի հայեացք դարձնենք նմանապէս այս նշա-
նաւոր երկրի և նորա ժողովրդի վերայ:

Հին ժամանակներումը արդէն բազմաթիւ ճանապար-
հորդներ շտապում էին գնալ դէպի այս երկիրը թանկագին
բաներ ժողովելու, նորա հետ ունէին վաճառականութեան
յարակցութիւններ Ազիպոտացիք, Փիւնիկեցիք և Բաբելո-
նացիք: Իսկ վերջը Հնդկաստանը աւար դարձաւ յաղթողներին
— Պարսիկների, Մակեդոնացիների և վերջապէս Հռովմայե-
ցիների:

Վաճառականութիւնը կատարվում էր թէ ծովային և թէ ցամաքային ճանապարհներով: Միջին դարերում Արարները և ուրիշ շատ մահմետական ժողովուրդներ թէ և արգելում էին վաճառականական յարաբերութիւն ունենալ Հնդկաստանի հետ, սակայն չկարողացան այդ բոլորովին դադարեցնել: Առստանդնուպօլիսը աւելի երևելի եղաւ Հնդկաստանից բերած ապրանքների դարսելու համար (СНЛАДИЧНОЕ МѢСТО). նրանք—վաճառականները, ուղևորվում էին Ինդոս գետով դէպի հնդկական Ովկիանոսը, իսկ այն տեղից պարսկական Ծոցովը դէպ ի վերև, մինչև Ափրատ և Տիգրիս, յետոյ Բաղդաատ քաղաքիցը (ուղտերով) անապատներով մինչև Ալեպօ, Տրիպօլիս և Առստանդնուպօլիս, որ տեղից շուտով ժևնովացիք և Վենետիկցիք տանում էին այս ապրանքները դէպ ի արևմտեան վաճառականական նաւահանգիստները: Մերերումն Հնդկաստանի հետ վաճառականական յարաբերութեան համար դոնվում է մի ամենակարճ ճանապարհ. այսինքն Աարմիր ծովով և Սուվեզեան պարանոցով Հնդկաստանի հետ մի ամենարագ յարակցութիւն է սահմանուած:

Հնդկաստանի բնակչաց մեծ մասը հեթանոս է, որին կվերաբերին և տեղացի Հնդկացիք: Մի քանի Արարացի և Պարսկաստանցի դաղթականներ դաւանում են մահմետական կրօնը և միայն մի քիչ մասն է խոստովանում քրիստոնէական հաւատը՝ ահա՛ մի քանի դարուց հետէ անդադար քարոզում են: Վասիօ-դե-Պամպի ժամանակ սորա բնակիչները կանչվում էին Մաւրեր, կամ Մորեր: Հնդկաստանը շատ մանր տէրութիւններ է բաժանւած, ու համարեա՛ թէ բոլորն էլ Անգղիայի իշխանութեան տակն են, որ հիմա իսկապէս կառավարիչ է այս ընդարձակ երկրիս: Իշ հարկաւոր չէ ասել, թէ վաճառականական յարաբերութեամբ այս դաղթականութիւնը ո՞րքան օգտակար է նորա (Անգղիայի) համար: Մորա զօրքը միշտ իր ուժը գործ է դնում բրիտանական իշ-

խանութիւնը այս երկրում ապահով պահպանելու համար : Միւս կողմից Ենդղեայի կառավարիչները իրանց բարեմիտ կարգադրութիւններով հոգս են տանում այս երկրի ներքին բարեկարգութիւնը լաւացնելու համար :

Հնդկաստանի մէջ ուրիշ եւրոպական գաղթականութիւնները շատ աննշան են : Բայց հիմայ գառնանք էլի մեր ծովազնացիների մօտ :

Եւսպէս ուրեմն Մայիսի 10-ն 1498 թւին Պամայի նաւատորմիղը գցեց իր խարխսը Արկաթայի դէմ : Եւրոպացիները հիանալով մտիկ էին անում իրանց շրջապատող նոր առարկայից վերայ . տեղացիներն էլ վարմանում էին նորեկների և նրանց նաւակների վերայ , սրանք նրանց մի չտեսած հրաշք էին թւում : Հետաքրքիր Հնդկացիքն նաւերով շուտով գնացին նրանց մօտ , ու Պաման քաղցրութեամբ ընդունելով՝ նրանցից ձկներ գնեց :

Եւս երկրի կառավարող թագաւորը , երբ որ լսեց նորեկների գալուստը , Պամայի մօտ դեսպաններ ուղարկեց և հրաւիրեց նրանց իրան մօտ Արկաթայ : Օգոյշ Պամանը առաջ այս հրաւերը չընդունեց , չհեռացաւ իրա նաւակներից : Բայց յետոյ հարկադրուած , չնայեց այս արդէմունքներին , վեր առաւ իրան հեռ տան և երկու ափահա և կտրիչ զինւորներ , ու թնդանօղներով գլնուորլաճ մակոյկի վերայ նստելով՝ գնաց դէպ ի ավր , որ տեղ ընդունեցին նրան թագաւորի դեսպանները և ժողովրդի բազմութիւնը , և որ նստեցրին նրան մի փառաւոր շարժուն աթոռի վերայ (НА-ТАНКИНЪ) ու տարան թագաւորական պալատը :

Քանի նա մօտենում էր թագաւորի պալատին , հետաքրքիր ժողովրդոց բազմութիւնը աւելի շատանում էր , որ շատ ցանկանում էին տեսնել այս անսովոր տեսարանը :

Պամային անցկացրին դասերով կանգնած զինուորների միջով : Պալատի առաջը նրան ընկալան թագաւորի բարձր աստիճանաւորները , որք տարան նրան թագաւորի կամ

Սամուրենի գահլիճը : Միմեանց ողջունելուց յետոյ Պաման թարգմանչի օղնութեամբ հասկացրուց թագաւորին իւր հեռաւոր ճանապարհորդութեան գիտաւորութիւնը , ու հաւատացրուց Հնդկաստանի կառավարչին , թէ նա միայն ցանկանում է ունենալ նորա հետ առևտրական յարաբերութիւն . նոյնպէս յայտնեց նրան Պորթուգալացոց թագաւորի ցանկութիւնը—հաստատել նորա հետ վաճառականական գաշնակցութիւն :

Սամորինը այս առաջարկութիւնը բարեկամաբար ընդունեց , ու Պամային ողորմածաբար արձակեց . բայց միւս օրը արդէն տատանվում էր իրան տուած խոստմունքի համար , որ քանի մի այն տեղացի մահմետական վաճառականները , որոց ձեռքին էր համարեա՝ թէ բոլոր վաճառականութիւնը . վախեցան այս դաշնակցութիւնից , կարծելով թէ իրանք սրբանից վնաս կստանան , ու հնպէս քանդեցին Պամայի Սամորենի հետ ունեցած յարաբերութիւնը , որ մեր ծովագնացը չէր իմանում թէ ի՞նչ անէ : Եյս նախանձոտ մահմետականները թագաւորին հաւատացրին թէ Ալասկո-դե-Պաման և նորա ճանապարհորդակիցները իրանց հայրենիքից արտաքսուած են , որք պարապում են միայն ծովային աւազակութեամբ : Եւ էպպէս Պաման չկարողացաւ խոնարհացնել անհաւատարիմ թագաւորին դէպ ի իրան , որ չէր համաձայնվում ո՛չ մի վաճառականական յարաբերութիւն հաստատելու , հարկադրեցաւ թողուլ այս երկիրը , ու նոյն թուին Օգոստոսի 10-ն յետ դառնալ դէպի իրան հայրենիքը : Միայն յաջորեց նրան խաբէութեամբ ձեռք բերել մի բան—Սամորենի արմաւենուոյ տերերի վերայ գրած նամակը Պորթուգալացոց թագաւորի մօտ , որի մէջ գրած էին էս բաները . « Բու մեծանուն հպատակ Ալասկո-դե-Պաման իմ երկրումն էր , որի զալուստը ինձ մեծ ուրախութիւն պատճառեց : Իմ երկրումն շատ մեխակ , փլփիլ , դարչին ու թանկագին քարեր կան : Իսկ դու ինձ առւեր ոսկի , արծաթ , բուստ (մարջան) և ծիրանի ապրանքներ » :

Այսպէս Վաման թողեց Սալիսթան: Նա յետ դարձաւ դէպի իրան հայրենիքը այն ճանապարհով, որով որ եկել էր: Բայց այս ճանապարհորդութիւնը ամենա չանցկացաւ, դուրս գալուց յետոյ, նաւերը նորոգելու համար նրանք մի փոքրիկ կղզու վերայ վերեկան, հազիւ թէ սկսած էր դործը և ահա նոցա վերայ յարձակուեցան շատ աւազակներ:

Եւրոպական նաւերի գլխնորութիւնը նոցա յուսադրում էր չվախենալ և ո՛չ մի բանից: Վաման նրանց հետ պատերազմեց շատ հրացաններ միասին արձակելով, նոցա քշեց և այնուհետեւ էլ չերեւցան: Բայց Վաման էլի մի ուրիշ քամբադդութեան մէջ ընկաւ նորա նաւատիկների մեծ մասը առք օգից իմիասին հիւանդացաւ և մի քանի օրում մեռան մինչև 30 մարդ: Սեռնորների թիւը որովհետև օրեցօր աւելանում էր և նրան պակասում էին նաւափարներ, դորա համար Վաման հարկադրեցաւ իւր նաւակներից մինը այրել: Նա արդէն հնդկական Ուլիհանտը վաղ էր անցկացել և Բարեյուսոյ գլուխն էլ վաղ էր պտտել, բայց սարսափելի հիւանդութիւնը նրանց միջից չէր վերջացել, մինչև որ Վամանյի եղբայրն էլ զոհուեցաւ նրան: Աստիօդէ-Վաման Սեպտեմբեր ամսին 1499 թուին հասաւ Լեպոն, իւր ճանապարհորդների մեծ մասը կորցնելով: Նորա Հնդկաստան տարած 108 մարդից միայն 0 մարդ ողջ յետ դարձան իրանց հայրենիքը: Վաման այս սեղ ընդհանուր ուրախութիւնով ընդունեցաւ: Թագաւորը այս համարձակ ծովագնացին առատապէս վարձատրեց, նշանակելով նորա համար տարեկան թոշակ 3000 ոսկի և շնորհելով արտոյոս իշխող իւր նաւ ծած երկրներին և Պարսկաստանի, Երաբիայի և Հնդկաստանի ծովային ճանապարհորդներին վերայ: Վաման իրան հետ բերեց շատ հազարադիւր բաներ, որոց հետ բերեց նմանապէս մի Հնդկացի կնիկ, որ մի կղզու վերայ ընկած էր:

Վամանյի ձեռնարկած գործի յառաջադիմութիւնը Եւրոպայումը շատ խռովութիւն պատճառեց: Եւրոպայում էլ թա-

գաւորը շտապեց ինչքան կարելի է շուտով շահել Գամայի
 Հնդկաստանի գաած ճանապարհից, և այդ բանից կէս տա-
 րի յետոյ՝ Մարտ ամսին 1 00 թւին նաւապետ Պեդրօ-Ալ-
 վերսի Վաբրալը իշխանութեան պատրաստել էր Հնդկաստան
 ուղարկելու. 13 զինուորած նաւերից կազմած նաւատոր-
 միդը: Գոքա տարան Հնդկաստան 1200 մարդ, բացի սրա-
 նից 8 Ֆրանցիսկեան քարոզիչներ, ու այդքան էլ ուրիշ հո-
 ղեւորականներ, որ քրիստոնէական կրօնը քարոզեն Հնդկաց-
 ւոց: Վաբրալ հրաման ստացաւ, որ եթէ չկարողանայ խա-
 ղազուլութեամբ զաշնակցութիւն հաստատել, այն ժամանակը
 նրանց նաւաճելու համար հրացաններ դործ դնեն նաւաճել Հնդ-
 կաստանը և հաստատուիլ այն տեղ: Մարտի 8-ն 1500-ին
 նաւատորմիդը առադաստները բարձրացնելով նաւեց դէպ ի ա-
 րեւմուտք: Սրանք պատահմամբ եկան հարաւային Ամերիկայի
 այն երկիրը, որ հիմայ Բրազիլեայ է կոչվում: Մեր ծովա-
 գնացները տիրեցին այս երկրին, և համբաւ ուղարկեցին ի-
 րանց թագաւորին նոր զիւտի և նորա Պորթուգալայի հետ
 միաւորելու մասին: Բրազիլեայից Մայիսի 5-ն նաւելով ու-
 ղեւորեցին դէպ ի Բարեյուսոյ գլուխը: Ճանապարհին բարձ-
 րացաւ սաստիկ մրրիկ և ջարդ ու փշոք արաւ նրանց նաւերի
 մեծ մասը: Բարդուղիմէոս-Ղիսաք, որ այս գլուխը գտաւ,
 կորաւ այս ալեքների մէջ: Մրրիկը ողջ քսան օր չարաչար
 սպառնում էր: Աերջապէս Վաբրալը Յուլիսի 20-ն հասաւ
 Մոզամբէկի նաւահանգիստը, իսկ Սեպտեմբերի 17-ն միայն
 վեց նաւով հասաւ Վալիաթայ: Վաբրալը Սամորենի հետ
 խօսք ուցեց, ու նրանից առաւ պատանդներ քանի որ ինքը
 գտնուում էր այն տեղ: Աերջապէս Վաբրալը Գեկտեմբերի
 23-ին տեմուեցաւ այս երկրի կառավարչի հետ Վալիաթայի
 տիտմը, նա Սամորենի մօտ գնաց շարժուն աթոռով, որից
 հանդէսով ընդունեցաւ: Պորթուգալացոց թագաւորի արա-
 բերէն գրած նամակը Սամորենին տւեց, յայտնելով նրան թէ՛
 ինքն ուղարկւած է նորա մօտ, որ Հնդկացւոց ապրանքները

արծաթի և ոսկու հետ փոխելով վաճառականական դաշնակցութիւն հաստատէ. էստուր համար էլ Վարբալը պահանջեց նրանից, որ ապրանք դարսելու տեղ տայ : Եյս առաջարկութիւնը Սամորինը սիրով ընդունեց : Բայց չարասէր մահմետականների պատճառով, ո՛չ թէ միայն չհաստատեցին դաշնակցութիւնը, այլ և աւելի զօրացաւ նրանց փոխադարձ անհաւատարմութիւնը, մինչև որ բնիկ երկրացիքը Պորթուգալացոց վերայ յարձակեցան և նրանցից շատերին սպանեցին իրանց աւաճ տան մէջը :

Վարբալը նրանց յանդգնութեան վրէժը չարաչար հանեց, այրելով Հնդկացւոց բազմաթիւ նաւակները, պաշարեց Վալկաթան :

Յունւար ամսին 1501 թւականին, նա յետ դառնալով այցելութիւն արաւ, ո՛չ թէ միայն Մալաբարաց ավիներքին, այլ և Աօխինայ և Վանօրայ թագաւորներին, որք Սամորենի կարողութեան վերայ արդէն վաղուց էին նախանձաւորութեամբ նայում, որին պէտք է տային հարկ :

Չարմանալի չէ որ նրանք Վարբալին շատ քաղցրութեամբ ընդունեցին, ու լըրին նորա նաւակները փրփիլով ու կոծապղպեղով : Վարբալ այս ապրանքներով դարձաւ դէպ ի իրան հայրենիքը, ու բարեյաջող նաւելուց և Բարսելոնոյ զըւսը պտըտելուց յետոյ Յուլիսի 21-ն հասաւ Լիսբոն :

Եյս երկու փորձառական ձեռնարկութիւնները յայտնի ցոյց տւին Պորթուգալացոց թէ Հնդկաստանի հետ բարեպատեհ վաճառականական յարաբերութիւնները կարող են հաստատել միայն հզօր զինուորած էկսպեդիցիաներով : Ի հարկ է առնենք էլ այսպէս չէին մտածում, այնպիսի մարդիքներ էլ գտնւեցան, որք կարծում էին թէ այս երկրի հետ վաճառականական յարաբերութիւնները աւելի լաւ կ'ընին դարեցնել, քան թէ շարունակել : Բայց այս խորհրդին հակառակեցաւ մենակ ազգային ամբարտաւանութիւնը : Պորթուգալիք իրանց ձեռք բերած պատուի համար մեծամտովում

էին, որք վճռեցին ամենեւին ո՛չ մի արդելմունքից չհեռա-
նալ, մինչև որ այս վաճառականական յարաբերութիւնները
գոյացնեն, որի համար նոքա այսքան երազում էին: Այս և
նրանք պարզ աեսան որ իրանց Հնդկաստանից ժողոված զան-
ձերը արդէն վազ էին ծածկիլ այն ծախսերը, որ արել էին
Հնդկաստան նաւելու համար: Հոգեւորականութիւնն էլ գո-
վելով նրանց ձեռնարկութեան առաջադիմութիւններն խոր-
հուրդ տւեց այս ճանապարհորդութիւնը շարունակել, առա-
ջադրելով մեծամեծ ծառայութիւններ նոր քրիստոնեաներին:
Թագաւորը այն ժամանակը հրաման տւեց որ, ոչինչ ծախս
չխնայեն, մինչև որ կարողանան հարկադրել Հնդկաստանցւոց
նորա անունը պատուելու: Մարտ ամսին 1502 թւականին,
մի և նոյն ժամանակն ուղարկեցին զէպ ի Հնդկաստան երեք
նաւերի գումարտակ (эскадра). սրանից մինը բաղկանում էր
10 նաւակներից, Ղամայի ձեռքով. միւսը վեցից Ալինէն
Սանդրի ձեռքով, և վերջապէս երրորդը հնդկից Լտէնս-դե-
Ղամայի առաջնորդութեամբ: Բոլոր նաւատորմիղի առաջ-
նորդութիւնը ընդունեց Ալսո-դե-Ղաման, նրանց (Հնդկա-
ցիների) մէջը ահ ու պաաիւ ազդելու դէպ ի Պորթուգալ-
ցիքը, այսքան նաւակները բաւական էին: Ղանաւուց առաջ
նաւապետը երգում կերաւ Լիսբոնի եպիսկոպոսանիստ վան-
քումը, որ թագաւորին հաւատարիմ լինի: Սրանից յետոյ
Մարտի 3-ն ճանապարհ ընկաւ: Աւաւաւեա Ղամայի նա-
ւումը գտնվում էին Աօխինու և Աանօրու թագաւորների գեւ-
պանները, որք եկել էին Աարալի հետ: Նրանք յետ դար-
ձան իրանց հայրենիքը շատ թանկագին ընծաներով՝ Պոր-
թուգալու թագաւորից:

Երբ որ պատեցին Բարեյուսոյ զըւլը Ղաման բաժա-
նեց նաւատորմիղը և հրամայեց չմիտնալ մինչև Մոզամբէկ:
Աւաւելով այս տեղ դաշնակցութիւն հաստատեց թագաւորի
հետ, ու հիմնեց վաճառականութեան ժողովարան, որ տեղ
Պորթուգալիք նաւատորմիղները գալու ժամանակը լըրին ի-

րանց նաւերը բոլոր հարկաւոր րաներով: Ղեւ Վաման չէր եկել, որ Սամորինը խմացաւ Պորթուգալացոց թագաւորի դիտօւորութիւնը, ու էս նրան ստատիկ անհանդիստ արաւ: Նա Վամայի դէմ ուղարկեց մի նաւակ պատերազմական դրոշակով: Բայց նաւապետը հեռացրուց բոլոր խաղաղական առաջարկութիւնները, լաւ իմանալով՝ որ Հնդկացիքը ցանկանում էին միայն ժամանակը երկարացնեն, պատերազմական պատրաստութիւն տեսնելու համար, ու պահանջեց մի կրտսեան խօսք: Ղեւ ևս պատասխան չտացած, նա հրամայեց կախ անել իրանց նաւակների կայմինց այն 50 Մալաբարացւոցը, որոնց բռնել էին ելերքումը ու կտրելով նրանց ոտներն ու ձեռքերը ուղարկեց Սամորենի մօտ, սպառնալով վարձիլ նորա հեռ էլ մի և նոյն կերպով, եթէ անհաւատարմութիւն ցոյց կտայ. և ահա՛ միւս առաւօտը թնթանողները գոռացին քաղնքի առաջին. շատ աներ քարուքանդ եղան և թագաւորական ապարանները հողի հեռ հաւանարեցան: Սրանից յետոյ Վաման մի քանի նաւակներով Վալկաթայից դնաց դէպ ի Ալիսին, որ անդի թագաւորը բարեկամաբար ընդունեց նրան: Նաւապետը նրանից շատ պարզեւներ ստանալով՝ նորա հեռ վաճառականական գաշնակցութիւն հաստատեց: Արկին դէպ ի Վալկաթայ գաւնալու ժամանակը Վաման պատահեց սարակինական նաւատորմիղին: Վաման քաջութեամբ յարձակեց նոցա վերայ, մի մասին ջարդեց, իսկ միւսին գերի բռնեց. Իւր քաջութեան փոխարէնը վարձատրւեցաւ նա շատ ոսկով՝ մարդարիտով ու թանկագին աւներով:

Հարունակեցի:

ՆԵՄԱԿ ԹԻՖԼԻՉԻՑ

ԻՆՐԶՐ ԵՐԺԵՆԵԳԼՏԻՒ

Հայր Ստեփանոս.

Ձեր պատւական „Պարուն“ ամսագրի առաջին հատորի առաջաբանի մէջ կարդալով նորա նպատակն, որով ցանկանում է իւր առաջին բաժանման մէջ բովանդակել առարկայք հոգեւոր պատմութեան, և տեսանելով մերայնոց շատերի պակասութիւնը հաւատոյ գիտելեաց մասին՝ անստորադրելի ուրախութիւն տիրեց հոգւոյս, որ մեր ժողովուրդը արժանացել է նոր և ջերմեռանդ հոգաբարձութեան լոյս ստանալ, և պաշտպանել իւր վերջին բարիքն, որոց համար չէ խնայել անգամ իւր կեանքը զոհելու:

Եւ յն սիրտը և այն միտքը, որ կիմանայ իւր համագլխներու, կամ լաւ ևս ասել, իւր եղբօր բաժանին իրանից, չզիտեմ, ի՞նչպէս քարացած պէտք է լինի չողբալ իւր հարազատի հրաժարումն՝ և ընդհակառակն, ի՞նչպէս չի ուրախանալ տեսնելով՝ որ այնպիսի հոգաբարձու հօր խնամատարութեան տակ կմանի իւրեաններու հետ, որ այլ ևս ոչ մի խաբեբայ պատճառ և ոչ մի տգիտութիւնից տեղիք ունեցող զիպւածք չէ կարող անջատել իւրանից իւր աւագանակից հաւատարիմը: Աս չզիտեմ թէ ի՞նչ հոգւոյ տէր պէտք է լինի այն մարդը, որ վերողբեալ հանգամանացն ստանարիւն նայէ, թոյլատրեցի՞ ինձ՝ որ մինչև հիմայ կազայի ոմանց ազգակցացս հաւատափոխութեան վերայ. արդէն իսկ թողուլ այս սեւատես սուգը, և զւարճանալ Ձեր հոգեւոր դաստիարակութեամբ այն յուսադրութիւններով՝ որք առաջին սպեղանի են բժշկութեան ազգի հոգեւոր ցաւին. ազգին՝ որ մինչև ցայժմ կրօ-

նական թշնամեաց յարձակելուցն ազատ մնացած օր չէ տեսել, և ափսոս, որ մէկ օր էլ հոգս չէ քաշել իւրեան այս յարձակմանց դէմ պաշտպանելու համար: Զօգս չէ քաշել իւր տոհմականութիւնն կորսնցնելու վերայ, նորա համար որ չէ ունեցել միաք զխոնարհ, թէ ինքն էլ սեռ ունի. հոգս չէ ունեցել իւրեան աւած վերնային պարզէն արժանապէս զիտենալ, և զինքն մարդ ճանաչել ոչ միայն խօսքով՝ այլ և գործով, — նորա համար որ անուսումնականութեան մէջ մնալով՝ կորուսել է մարդկութեան իրաւունքների պաշտպանելու կարողութիւնը, և վերջն էլ հոգս չի քաշել, և կարծես, թէ անհոգ կայ, թէ ի՞նչպէս որսորդներն կմտնեն իւր սուրբ փառախը իւրեան կաթնասուն որդիքն օտար եկեղեցւոյ ծառայ շինելու համար, — այն պատճառաւ, որ չի գիտում, թէ եկեղեցւոյ ազատութիւնն է միայն, որ մինչև հիմայ իւր ազգութիւնն կենդանի է պահել. ո՛հ, եթէ նա այս վերջին բարիքն էլ յօժարանայ բոլորովին կորսնցնել, ո՞ր կենդանութեան յոյս պէտք է ունենայ:

Իայց թէ ի՞նչքան կորուսել է իւր խաւարամիտ անհոգութիւնից, շատերն են ողբացել, փասն որոյ ես կլսեմ և փառք կուտամ Աստուծոյ՝ որ Իւր ձեռագործ բանական այգին Ինքն է միշտ ջրում և պահում, և համազդեացս բողբոսորեցուց արժանանալ այնպիսի շնորհաց, և այնպիսի մտաց լուսաւորութիւն ստանալու, որ այսուհետեւ ոչ մէկ խաւարաշրջիկ մարդու գործ էլ չպէտք է յաջողութիւն գտանէ նոցա առաջին, և կողոպուտ տանի նոցա միամտութիւնից, ինչպէս մինչև հիմա սովոր էր: Հիմա Ձեր ամսադրի հոգեհորոյ ազգիւրների ջուրն հոսելով անխտակիր պարտեզի միջին մտցած առնկիւրը կոռողէ, այո՛, պէտք է նոր գարնանային կեանք նոցա պարզէէ, որով անշուշտ կգարդարւին նոքա այն ազգաշահ արգասիքներով՝ որոց համար կցանկայ, և հոգացող է Ձեր եկեղեցեպաշտպան մաքին: Թող ուրեմն ինձ Սարգսի նման ձայնել դէպ ի ամեն իմ համազգիքս, թէ, այս

ուրախութիւն , որ իմն է՝ լցեալ է , . թո՛ղ ուրեմն զօրանայ , բարգաւաճի , և պողպարեի Զեր քահանայական հոգատարութեան արժանացած հայրենի բանաւոր բուրաստանն , լցուցանելով այն ճիւղերի պակասութիւնքը՝ որք անջուր մնալով չորացել են , և կտրւել Սրբոյն Գրիգորի տնկած ծառից :

Ահաւատամ , որ Զեր հոգւոր և ճշմարիտ հովուութիւնն և կարեկցութիւնն դէպի կրօնական զիտութիւնից զուրկ մինացած զսան մերայնոց , միտք տալով նոցա իւրեանց թերութիւնքն ուղղելու՝ պէտք է փրկէ նոցա անկիրթ միամտութիւնը խորդ որսորդներու խորամանկութիւնից . նոքա լուսաւորւելով Զեր քարոզութեան լուսովն , պէտք է յանդիմանեն նշուհետե զիրենք որսացողներին , թէ — ձեզ պատուիրած է Քրիստոս , հաւատն հեթանոսներուն քարոզել , և ոչ նոցա , որք քան զձեզ լաւ հաւատով ու մտքով կճանաչեն Քրիստոսին , և զիսկն Նորա ճշմարիտ հաւատն . փասն որոյ և Զեր բարերարութեան գործը բարձրացնելով Արարչապետի առաջն , պէտք է փառաւորեն զՆա , և ինձ հետ մտղթեն , որ Զեզ աւելի կարողութիւն ու զօրութիւն պարգևէ կատարելագործել Զեր ամեն ազդօգուտ նպատակներն , որք անտարակոյս համազգեացս ուրախութիւն , իսկ եկեղեցւոյ մոլի ոսոխներուն յուսահատութիւն , սուգ և յանդիմանութիւններ պէտք է պատրաստեն :

Մատուցանելով Զեր ուշիմ և բարեգործ խնամակալութեան վերայ ուրախացած իմ սրտարուզի խոստովանութիւնս՝ կմնամ փափագօղ անխոչընդոտ առաջադիմութեան ազգալոյս ամսադրիդ :

Ե. Մանգալունի :

Կ Ր Ի Տ Ի Կ Ը

„Կռունկ—Հայկական Աշխարհի“ № 12, կարդացինք մի յօդած „Արթուրիւն և Լուսաւորութիւն տարածող Հիմնարկութիւնների մասին Թիֆլիսում“ վերնագրով: Այս յօդածի գրողն գլխաւոր միտքն է խօսիլ Հայոց ուսումնարանների վերայ, և շատ լաւ ու ազդեցուտ բան. սակայն կարդալով՝ արինք մի քանի նկատողութիւնք, զորս պարտք եմ համարում հրատարակել:

1) Գրածքն է պատիւ և յարգ Թիֆլիզու հոգեւորական և աշխարհական դասին, որ երկու դասերն էլ աշխատում են լուսաւորութիւնը տարածելու իրանց քաղաքի մէջ, վասն որոյ կարող ենք ասել „փառք Թիֆլիզեցւոց“:

2) Գրածքի մէջ զտնում ենք կրքեր և անշրջանկատողութիւններ և սուտ կամ սխալ խօսքեր և պարբերութիւններ, զորս չենք դատապարտում, այլ ներում ենք իբրեւ սխալական մարդոյ, որ երբեմն կիրքը կորսնցնում է ուղիղ հայեցածքը, այլ միայն չտեսած բանը երեակայում է իւր աչքի առջև, որ կնշանակէ տեսիլ կամ երազ. և այսպիսի գրածքը յառաջանում է սաստիկ երեակայութենից, երբ որ առարկայի վերայ չունի ոչինչ տեղեկութիւն, այլ ուղղակի ըմբռնում է վերացական գաղափարով, որով նիւթականը դառնում է նորա համար աննիւթ. ուրեմն անհիմն և անտեղի կամ պարզ ասել օդաբանութիւն: Աւ

1) Այս յօդածը գլխաւորապէս լիքն է կետերով՝ (չեմ ասում թէ՛ Պ). Ստեփան-էի-եանի բոլոր օրագիրները այսպէս են). և գրողի թուլութիւնը Հայոց լեզուի մէջ երևում է՝ որ

նա չէ կարողացել այն միջահատած պարբերութիւնը շաղկապել և կետերով չ'ըջնել երեսները, որի տասներորդ մասը կետեր են:

2) ԹԻՖԼԻՂԸ գնում է Անդրկովկասեան կողմի (КАВКАЗСКИЙ) հայաբնակ քաղաքների կենդրոն, որ չէ երբէք, այլ է Յայսկոյս Աովկասեան (ЗАКАВКАЗСКИЙ) կողմի, որովհետեւ ԹԻՖԼԻՂԸ մն է գլխաւոր Գիմնազիայն, Ուսուսաց և Հայոց հոգեւոր ուսումնարաններն: Իսկ Անդրկովկասեան կողմի գլխաւոր ուսումնարանն է Ստաւրապոլու Գիմնազիայն, և այն կողմից չկայ ուսանող ԹԻՖԼԻՂԸ:

3) Գրում է եր. 402 տող 18, «բայց ցաւ է ասել, այստեղ մեր ժողովուրդի բարոյական կրթութիւնը շատ կաղ է գնում: Ժողովուրդը ընկղմած է սնոտիապաշտութեան մէջ»:

Բարոյական կրթութեան օդուար արդէն հասկացել է ժողովուրդը, և ԹԻՖԼԻՂԸ հրապարակական և մասնաւոր ուսումնարաններում կրթութեան մանուկները, և աւելի կարգանան բարոյականութեան մէջ՝ եթէ որ օրագրի հրատարակողները՝ որք համարւելով որպէս լուսաւորեալ և բարի դատաւարակութիւն հրատարակող անձինք, իրանց օրագրերի մէջ դործ չածեն անբարոյական խօսքեր, ինչպէս տեսնում ենք միշտ «Հայոց-կական Աշխարհի» օրագրի կրիտիկայից և ազգին վերաբերեալ յօդւածների մէջ, որպիսի անվայելուչ բառերը մեծ տպաւորութիւն ունին մանուկների հոգեկան կարողութեան մէջ:—Իսկ որ ասում է թէ «ժողովուրդը ընկղմած է սնոտիապաշտութեան մէջ», մեր ժողովուրդն է ջերմեռանդ առ եկեղեցին, առ կրօնը և առ եկեղեցական աւանդութիւնքը, բայց ի՞նչ սնոտիապաշտութիւն կայ՝ մեզ յայտնի չէ, այլ ցանկանում ենք լսել գրողից:

4) Եկեղեցական ծխական ուսումնարանների համար գրւածքը է տեղ տեղ սխալ. ա. գրում է թէ «բարձի թողի են արված (փոխանակ ասելու արած) հոգաբարձուների

վերահայեցողութենից՝ որ է շատ սխալ. զե նոցա վերահոգատարութիւնը Բարձր սրբազան առաջնորդի կողմից միշտ լինում է, և կարգաւ ի նոցա վերա վերատեսուչ արժանապատիւ Գրիգոր քահանայն Տէր Բարսեղեանց, որ անդադար նայում է ուսման ընթացքին. բ. թէ «դասաւորութիւնը շատ թոյլ է, և ոչինչ չեն ուսանում», — հարցնենք, թէ սորա գործը՝ երբ քննեց աշակերտներուն, նոցա յառաջադիմութիւնը յայտնի է՝ Ներսիսեան դպրոցին, ուր մանուկն առաջին և երկրորդ դասատանց մէջ. բայց խորհուրդ կտանք՝ ամենքին, որ առաջ լաւ իմանան բանի որպիսութիւնը և ապա դրեն. ապա թէ ոչ՝ այսպիսի երեւակայեալ գրեւորքները մտնում են ժողովրդեան մէջ սառնութիւն, որով ազգային կրթութեան գործը քննում է յետադաս։ Ապա դրում է ուսումնարանների թիւը անուն անուն, բայց տեղ տեղ սխալ, «1) Սուրբ Գեորգի եկեղեցու ուսումնարանը»։ Թիֆլիզում Սուրբ Գեորգ անունով եկեղեցին չունի ուսումնարան. այլ այս է դարմանքը՝ որ երես 432 տող 16 Թիֆլիզու ստորագրութեան մէջ գրում է «Աթոռիկէ սուրբ Աստուածածինը» և 464 եր. դառնում է սուրբ Գեորգ. «3) Նորաշէնի ուսումնարանը»։ Ուսումնարանների ծախքը տալիս են եկեղեցիքը. բայց Նորաշէն եկեղեցին չունի ուսումնարան, այլ նորա սրահումն եղածը է մասնաւոր՝ պատկանեալ Յովսէփ սարկաւազ Մամուլեանցին, և աշակերտները փողով են ուսանում։

5) Ասացինք թէ բան դրելու համար պէտք է ստոյգ աղբիւրներ ունենալ, և ոչ թէ երեւակայեալ գրել, ինչպէս երես 465 գրեւոր է թէ՝ «Եղգեհնի եկեղեցւոյ մօտ պ. դօկտօր Տէր գրիգորեանի և արժանապատիւ Գրիգոր քահանա Տէր Բարսեղեանի աշխատութեամբ հիմնուեցաւ Հայ աղջկանց համար ուսումնարան»։ Այս է ըստ ամենայնի սխալ, զոր ուղղելու համար գնում ենք այս տեղ Մատթէոս Աթոռիկոսի կնիքակը, որից կարգացողը կիմանայ այն ուսումնարանի հիմնողը։

ՄԱՏԹԻՈՍ ծառայ **Քրիստոսի** և **անհատա-**
նելի կամօքն **Աստուծոյ** **Եպիսկոպոսապետ** և **Կա-**
թողիկոս **ամենայն** **Հայոց** **ծայրագոյն** **Պատրիարք**
Համազգական **նախամեծար** **Աթոռոյ** **Արարա-**
տեան **Առաքելական** **Մայր** **Եկեղեցւոյ** **ԿԱ-**
ԹՈՒՂԻԿԷ **ԷԶՄԻԱԾՆԻ** . **Ամե-**
նասիրելի որդւոյ **Հայաստանեայց** սուրբ **Եկեղեցւոյ** շէ-
նորհունակ **Ստեփանոս քահանայի** **Մանդինեանց** **Հայրապե-**
տական սուրբ ողջունիւ ծանուցանեմք, զի որպէս 'ի լինելն
իմ 'ի սուրբ **Լեւոնիս** և **առաւել** ևս 'ի գալստեան իմում
այսր 'ի **Տիկիս** լուեալ եմ և լսեմ 'ի հաւատարիմ աղբերաց
զարիական գործս ձեր յասպարիզի տպագրութեան „**Մեղու**
Հայաստան“ լրագրի և յայլ գրաւոր վաստակս ձեր, և տե-
ղեկացեալ մեր հոգեւոր ձերոյ բարեմասնութեանց բաղմամբայ
և հաւատարիմ ծառայութեանցդ 'ի վայելչութիւն սրբոյ եկե-
ղեցւոյ և ուսուցչական ամենակարեւոր պաշտամանցդ, և զի **Յով-**
հանէս Աւագ քահանայն **Տէր Գաւթեանց** **Բեղղէհեմ** ե-
կեղեցւոյ մերով հրամանաւ արձակեցաւ **Մատթ քահանայա-**
կան պաշտօնէն այնր եկեղեցւոյ վասն անհաւատարիմ և ան-
հնազանդ բարուցն իւրոց և արգելաւ 'ի քահանայադործու-
թենէ մինչև ցկատարեալ զղջումն նորա և յապաշխարութիւն
լստ չափու յանցանացն . և կամք մեր են 'ի զաւթի նոյն եկե-
ղեցւոյ բանալ զծխական դպրոցս օրիորդաց 'ի պարծանս և
'ի լուսաւորութիւն լրութեան **Ազգիս** պարտ մեզ վարկանիմք
լստ մերում հայրապետական ծայրագոյն իշխանութեան խը-
րախուսել զձեզ ևս քան զիս յաւելուլ զարիութիւն ձեր 'ի
վայելչութիւն սրբոյ եկեղեցւոյ և 'ի մխիթարութիւն եկեղե-
ցական իշխանութեան և ժողովրդոց արեամբ **Տեառն** մերոյ
Յիսուսի Քրիստոսի փրկելոց, և առ այս նպատակ ահա այ-
սու մերով կոնդակաւ բարձրացուցանեմք զարժանանձնութիւն
ձեր յաստիճան **Աւագ** քահանայութեան և կարգեմք զձեզ
մշանջենաւոր **Աւագ** քահանայ **Բեղղէհեմ** եկեղեցւոյ ձե-
րում հովուութեան յանձնեալ ժողովրդովք և յորդոր լինիմք
ձեզ լինել քաջ և արթուն 'ի գործս աւագ քահանայութեան
և հսկել վասն վայելչութեանց սրբոյ եկեղեցւոյ . յամենայն
եօթնեկի գործել վերահասութիւն մտից և ելից եկեղեցւոյն ,

Հաւատարմութեան կամ անհաւատարմութեան միաբան քահանայից, դպրաց և ստորին եկեղեցական պաշտօնէից, և որ օգտակարագոյն է քան զամենեւին յորդորել զբարեպաշտ ժողովուրդն եկեղեցւոյն համակամ հաճութեամբ բանալ զզարոյն օրիորդաց որոյ վանն բազմիցս առաջարկեալ եմք մեր անձանց բարեպաշտից բանիւ և կոնդակաւ մերով, և ունիցիք զաշուրջ հսկողութիւն յառաջագիւմութեան դպրոցին ինքնին մատակարարելով զբանն կենաց ըստ ներելոյ ժամանակի պաշտօնատարութեանցդ ուշիմամիտ օրիորդաց ազգիս Հայոց վարդապետացանելով զնոսա առաւել ևս 'ի մաքրութեան և 'ի սրբութեան վարուց և բարուց, որպէս զի երկիւղեն Աստուծոյ անեալ բարեկիրթ մայր լիցին նոքա որդւոց իւրեանց, և մեր զաղօթս առնեմք առ Աստուծ՝ զի տացէ ձեզ զօրութիւն և կարողութիւն առ 'ի բարւոք կատարել զայս ներկայ պաշտօն ձեր, յոյս մեծ ունելով առ բարեղթութիւնն Աստուծոյ որ հանապազ առտտապէս բաշխէ երկիւղածաց իւրոց, և քնամբ միշտ առ ձեզ բարեհաճ:

Իսկականն ստորագրեալ է. ՄԱՏԹԻՍՈՍ Կաթողիկոս ամենայն Հայոց:

№ 157.

'ի յՅ-ն Մայիսի 1 63 }
և Ազգականն 1311 } ամի:

'ի Ք. Տփլիս:

Մի այսպիսի կոնդակ ստացաւ և Պ. երիցփոխան դօկտոր Միքայէլ Տէր Գրիգորեանց, և մենք երկուքս պատրաստեցինք ուսումնարանը և աշակերտութիւնը. և Բարձր սրբազան Առաջնորդն Արաստանի բացեց հանդիսով 1863 թւին Աոյեմբերի 10-ն:

Հրատարակիչ Ստեփանոս աւագ քահանայ Մանգինեանց:

Дозволено цензурою. Тифлисъ 19-го Апрѣля 1866. г.

'ի Տպարանի Գլխաւոր Առաւարտութեան

Փոխարքային Աովկասու:

1) Die erste, welche die Aufmerksamkeit der
 Wissenschaft auf sich zieht, ist die Frage nach
 der Natur der Seele. Diese Frage ist
 2) Die zweite, welche die Aufmerksamkeit der
 Wissenschaft auf sich zieht, ist die Frage nach
 der Natur der Seele. Diese Frage ist
 3) Die dritte, welche die Aufmerksamkeit der
 Wissenschaft auf sich zieht, ist die Frage nach
 der Natur der Seele. Diese Frage ist
 4) Die vierte, welche die Aufmerksamkeit der
 Wissenschaft auf sich zieht, ist die Frage nach
 der Natur der Seele. Diese Frage ist
 5) Die fünfte, welche die Aufmerksamkeit der
 Wissenschaft auf sich zieht, ist die Frage nach
 der Natur der Seele. Diese Frage ist
 6) Die sechste, welche die Aufmerksamkeit der
 Wissenschaft auf sich zieht, ist die Frage nach
 der Natur der Seele. Diese Frage ist
 7) Die siebte, welche die Aufmerksamkeit der
 Wissenschaft auf sich zieht, ist die Frage nach
 der Natur der Seele. Diese Frage ist
 8) Die achte, welche die Aufmerksamkeit der
 Wissenschaft auf sich zieht, ist die Frage nach
 der Natur der Seele. Diese Frage ist
 9) Die neunte, welche die Aufmerksamkeit der
 Wissenschaft auf sich zieht, ist die Frage nach
 der Natur der Seele. Diese Frage ist
 10) Die zehnte, welche die Aufmerksamkeit der
 Wissenschaft auf sich zieht, ist die Frage nach
 der Natur der Seele. Diese Frage ist

1) «Վարուն», ամսագիրն զուրս զալով ամիսը մի անգամ կ'սկսուինակէ իւր մէջ հոգեւորական առարկայք՝ պատմութիւնք, քրիստոնէութեան և Ազգեղեցւոյ, ճառեր և քարոզներ :

2) Բժմաններ, զըոյցներ, համառօտ նկարագրութիւնք, տեղագրութիւնք, դրամք և ոտանաւորներ :

3) Տեսութիւն մատենագրութեան : Արան կլերաբերի կըլիտիքական քննութիւն հայերէն տպած գրքերի, և պէտազօգիկական յօդաւածներ :

4) Տնական տարեգրութիւն—ներքին կեցութիւն Հայոց, և Ֆէլէտոն :

Յանկացողք ստանալ այս ամսագիրը կարող են զիմել հրատարակողին — Въ Редакцію Армянскаго журнала „ВЕСНА“ въ Тифлисѣ, въ домѣ Протоіерея Мандеянцѣ.

Ամսագիրը կբաղկանայ չորս կամենդարնի թերթից, այն է 64 երեսից, և 12 տետրակների զինն է 6 մանէթ՝ թէ թիֆլիսլու և թէ ուրիշ քաղաքներ ուղարկելով :

